

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

Чорна К.І.

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Методичні рекомендації

Кіровоград-2014

УДК 378.015.31:17.022.1
ББК 74.200.53
Ч 75

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 3 від 03 грудня 2013 р.; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 14.1/12-Г-44 від 21 січня 2014 р.)

Рекомендовано вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.)

Рецензенти:

Хомич Л. О. — д-р пед. наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Петрочко Ж. В. — д-р пед. наук, старший наук. співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України;

Барбазюк О. А. — директор науково-методичного центру управління освіти Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації.

Ч 75

Чорна К.І.

Виховання культури гідності старшокласників у позаурочній діяльності: [методичні рекомендації] / К. І. Чорна. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — 72 с.
ISBN 978-966-189-292-6

Методичні рекомендації розкривають зміст, сучасні форми та методи виховання культури гідності (людської, особистісної та національної) старшокласників у позаурочній діяльності на засадах гуманістичної моралі; особлива увага приділена реалізації рефлексивно-експліцитного методу виховання. Запропоновані форми і методи сприяють розвитку у шкільної молоді ціннісного ставлення до себе, до інших, до України.

Методичні рекомендації адресовані керівникам, вихователям, студентам педагогічних вузів, батькам.

УДК 378.015.31:17.022.1
ББК 74.200.53

ISBN 978-966-189-292-6

© Чорна К.І., 2014
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

ВСТУП

Становлення відкритого демократичного суспільства й правової держави в Україні передбачає заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, так як саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб корекції поведінки людини, яка добровільно у цілковитій відповідності, гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

Вимагає становлення культури гідності особистості й прагнення України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з досконалими для сьогодення соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання лише за низки умов. Пріоритетними серед них є зміни, що передбачають встановлення прав людини, які є гарантією для збереження її гідності та честі. Таким чином, створюються зовнішні умови формування внутрішніх регуляторів поведінки зростаючої особистості. Та й хто поважатиме країну, в якій люди не можуть відстояти повагу до себе як з боку окремої особи, так і держави в цілому?

Окрім загальнодержавної зацікавленості у вихованні культури гідності дітей та учнівської молоді не менш важливою є особистісна нагальна потреба народу України в створенні умов для вільного саморозвитку, реалізації своїх прав і свобод, поваги власної гідності. Останнє обумовлюється тим, що гідність була, є і завжди буде життєвою необхідністю, надцінністю і домінантною ознакою особистості. Це показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятись молода людина. Особливого значення дана проблема набуває в епоху глобалізації. Вона характеризується зближенням націй, народів, держав, водночас загостренням конкуренції між ними та окремими громадянами; спільністю та інтеграційністю макроекономічних процесів й залежністю від них всіх держав світу; переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Створення єдиної світової інформаційної мережі, відносно доступніша можливість жити і працювати за кордоном сприяє порівнянню українцями свого становища з життям іноземців і ставленням до них у їхніх країнах. Так, кожен дев'ятий українець за роки незалежності покинув рідну землю, щоб працювати в більш заможних державах. А це, як правило, батьки й матері дітей, що залишились на Батьківщині. Таким чином наша молодь не лише із ЗМІ обізнана з тим, як у світі зміцнюється роль і значення Людини, особистості як активного і самостійного суб'єкта культурного прогресу, творця своєї долі. Відповідно зростає і загострюється розуміння українськими школярами людини як унікальної самоцінності, а звідси прагнення поваги до власної гідності, бажання бути не засобом збагачення олігархів, а метою, найвищою цінністю суспільства.

Тому *метою дослідження було визначено*: виховання культури гідності особистості, в основі якої лежить ціннісне ставлення до себе,

до інших, до держави, нації, спрямоване на стимулювання самопізнання, самооцінки, самоповаги, самозахисту, саморегуляції, самореалізації своїх сутнісних сил, залишаючись гуманною людиною за будь-яких умов.

Завдання:

- визнання й забезпечення в реальному житті прав та гідності особистості старшокласника як найвищої соціальної цінності суспільства;
- поглиблення етичних знань старшокласників про культуру гідності особистості як єдність людської, власної, національної гідності;
- розвиток рефлексії (глибинне занурення старшокласників у свій внутрішній світ: вивчення індивідуальних можливостей, потреб, інтересів, емоцій, цінностей, рис характеру, почуттів, ідеалів);
- сприяння виробленню об'єктивної самооцінки, самосхвалення, самоповаги, самозахисту;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності — працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- формування етнічної та національної гідності, любові до рідної землі, держави, родини, народу; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього;
- сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю морального досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, співпрацювати з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність.

Особливе місце на етапі формування гідності було відведене створенню гуманного виховного середовища, яке охоплювало школу, сім'ю, територіальні громади, громадські організації, дитячі самодіяльні організації. Це сприяло гуманізації стосунків у системі «учень — учень», «учень — педагог», «учень — родина». Таке середовище можливе лише за умов ефективної виховної системи роботи усіх суб'єктів виховання.

Виховна система — феномен реальної дійсності. Вона містить ту мету, заради якої створюється; спільну діяльність вихователів і вихованців, які забезпечують реалізацію цієї мети; самих людей як суб'єктів цієї діяльності; середовище їх життєдіяльності; відносини, які розвиваються між ними; ціннісні орієнтації і моральні якості, що визначають духовну єдність і характер їхньої поведінки.

Справжня виховна система школи в сьогоденних умовах не може бути не гуманістичною. Це складний соціальний, психолого-педагогічний комплекс. Найважливіша його функція — виховання. Процес

виховання охоплює всю сферу розвитку особистості. Виховна система впливає на школярів не лише через уроки, учителів, самостійну роботу (психолого-педагогічний фактор), але й через задіяність в оточуючому середовищі, через стосунки, які складаються між дітьми та громадськими організаціями, через психологічний клімат, який об'єднує дорослих і дітей у даному конкретному закладі (соціальний фактор).

Виховна система школи — це досить стійке структурне утворення, яке забезпечує своєрідний «захист», «душевний комфорт» учасників педагогічного процесу. Найважливішим і стабільним елементом виховної системи, її метою є дитина. Дитину як особистість характеризує прагнення до свободи, незалежності, автономності. В системі ж елемент втрачає частинку своєї незалежності і автономності, так як потрібно дотримуватись загальних норм, виконувати певні обов'язки.

Як показала практика, протиріччя між системою і особистістю ефективніше вирішуються в ті періоди, коли система сама інтенсивно розвивається і коли вихованець відчуває свою причетність до її створення і функціонування, коли він не «гвинтик», а творець.

Отже, розвиток виховної системи є умовою розвитку особистості, а головний критерій ефективності розвитку виховної системи — розвиток вихованців.

Створення результативної виховної системи неможливе без спеціальної діяльності по її моделюванню. **Моделювання** — це метод пізнавальної і управлінської діяльності, який дозволяє адекватно і цілісно відтворити в модельних уявленнях сутність, найважливіші якості і компоненти системи, одержати інформацію про її минуле, справжнє і майбутнє, можливості і умови побудови, функціонування і розвиток.

Розпочинаючи моделювання системи виховання культури гідності, педагогам варто виходити з врахування потреб юних громадян бути вільними членами суспільства, бути певними, що їх життя, здоров'я, честь і гідність, права, інтереси будуть надійно захищені за умови становлення в Україні правової демократичної соціальної держави, громадянського суспільства, нації. Необхідність розробки моделі виховання культури гідності обумовлена, по-перше, потребами суспільства і держави в підготовці свідомих, гідних і достойних громадян-патріотів, трудівників, спроможних забезпечити стабільність і розвиток держави, по-друге, потребами конкретних навчальних закладів мати науково обґрунтовану концепцію становлення культури гідності, яка б сприяла пошуку шляхів переходу на нову парадигму виховання. Така модель є основою для подальшої розробки програм, планів виховної роботи (рис. 1).

Визначаючи вихідні позиції моделювання, ми орієнтувались на змістовну стратегію проектування, завдяки якій збільшуються можливості трансформувати модель системи до рівня особливого і одиничного, тобто ввести в неї специфічний компонент, намітити шляхи переходу від загальної моделі до варіативної, яка б дозволила враховувати особливості і можливості конкретного освітнього закладу. Специфіка експериментальних шкіл у тому, що вони знаходяться на Черкащині — славній землі Тараса Шевченка. Тому пріоритетним напрямом їхньої діяльності є: утвердження у свідомості й почуттях особистості етнічної і національ-

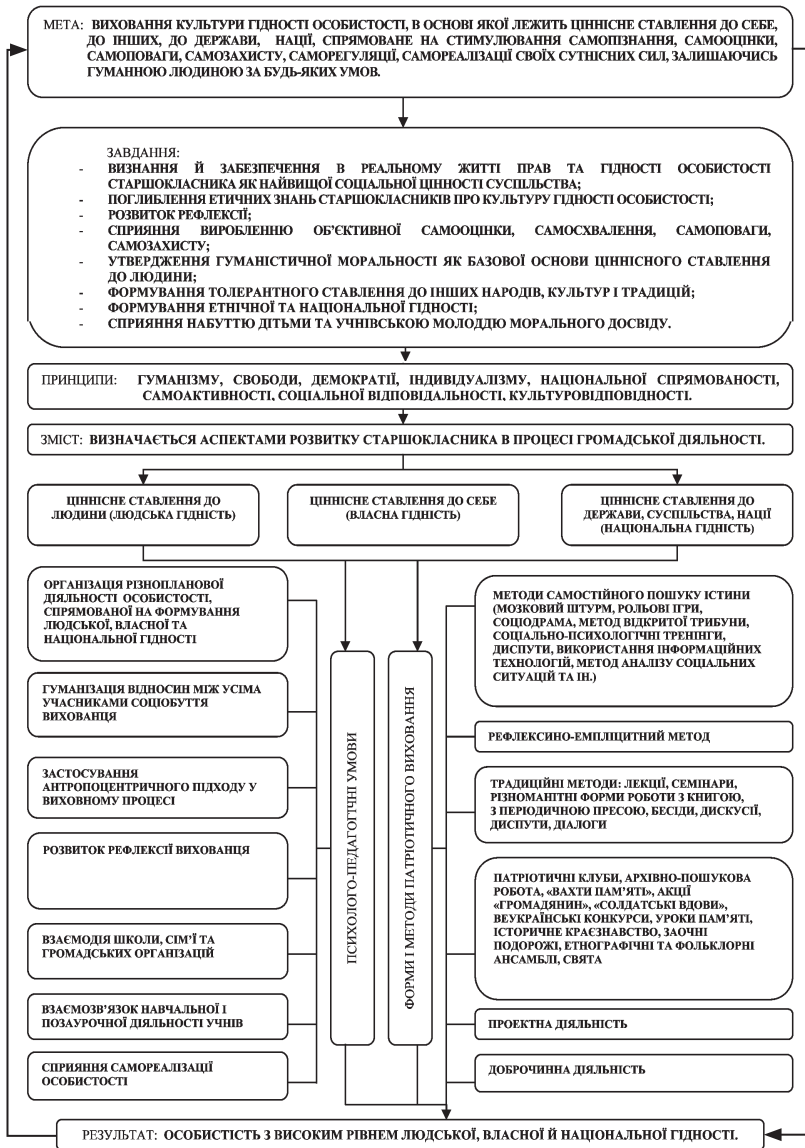

Рис. 1. Функціонально-прогностична модель системи виховання культури гідності старшокласників

ної гідності, поваги до культурного та історичного минулого України; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідного краю, родини, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

Не менш важливим напрямом діяльності експериментальних майданчиків є:

- поглиблення знань міжнародних й українських законодавчих актів про: значущість індивіда як представника людства, людину, її гідність як найвищу соціальну цінність, невід'ємне право людини на повагу її гідності, цивілізовані шляхи збереження й захисту честі й гідності;
- формування усвідомлення себе неповторною, гуманною, вільною особистістю, творцем власної долі, який здатний реалізувати свої природні здібності, відстоювати свої права, честь і гідність;
- вироблення переконань що до себе та інших потрібно ставитись як до мети, а не як засобу досягнення власних інтересів (позиція гуманістичної етики);
- розширення знань про: націю як трансформацію етнічних спільнот у спільноту політичну, об'єднану спільними цінностями та пріоритетами – політичну націю задля утвердження незалежної держави;
- національну гідність як базову цінність особистості, передумову цивілізаційного розвитку України (сутність, завдання і цінності нації);
- спільність історичного минулого, сучасного та майбутнього українського поліетнічного суспільства;
- історію, матеріальну та духовну культуру народу України, його регіональні та етнічні особливості;
- формування толерантних, гуманних форм поведінки в поліетнічному суспільстві;
- усвідомлення себе гідною особистістю, громадянином-патріотом України, який може і має добросовісно впливати на становлення нації, громадянського суспільства і правової, демократичної держави в Україні, захищати свої права й інтереси, національну гідність;
- розвиток умінь правовими методами захищати людську гідність. У випадку необхідності компетентно чинити опір приниженню власної та національної гідності;
- стимулювання оволодіння старшокласниками методами самопізнання, самооцінки, саморегуляції моральної поведінки, самодосконалення;

- вироблення умінь розпізнавати, оцінювати і протистояти маніпуляторам свідомості, аморальним впливам окремих осіб та соціуму;
- активізація участі старшокласників у громадській діяльності;
- вироблення самостійності у визначенні власної позиції стосовно національних інтересів України та активного захисту їх у спілкуванні з оточуючими;
- формування умінь безкомпромісно протистояти сепаратизму, зневазі до України, її культури, символів;
- активізація участі у різноманітних видах діяльності на користь тих, хто потребує допомоги, місцевих громад, рідного краю, нації;
- культивування кращих рис української ментальності — свободи, справедливості, доброти, чесності, працьовитості;
- формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

У процесі моделювання були задіяні науковці, педагоги, школярі, батьки. Діалог дій, думок, мотивів, ціннісних орієнтацій членів співтовариства експериментальних шкіл — необхідна умова створення ефективної і педагогічно доцільної виховної системи, а на її основі — гуманного виховного середовища. Уважне ставлення до думок кожного члена колективу, фіксація і врахування різноманітних точок зору мали суттєве значення в прогнозуванні шляхів розвитку системи, визначенні можливих варіантів її зміни. Адже виховна система — це живий організм, у якому змінюється склад дітей і дорослих, коректуються міжособистісні та міжгрупові стосунки, з'являються нові напрями, форми і методи спільної діяльності. Діалог педагогів, учнів і батьків у процесі формування модельних уявлень про майбутню структуру виховної системи, безперечно, підвищить шанси на успіх спільної діяльності у вихованні культури гідності особистості. Спочатку були визначені теоретико-методологічні засади, принципи та підходи, мета й завдання, зміст, засоби, форми й особливості виховання культури гідності особистості в умовах становлення демократії в Україні.

Виховна система експериментальних шкіл складалася з двох взаємозв'язаних підсистем: навчальної і позакласної. Це дозволило об'єднати зусилля багатьох людей: педагогів, бібліотеки, клубних працівників, батьків, громадськості і спрямувати їх на виховання культури гідності особистості.

Введення уроку у виховну систему, підключення його до загальних цілей і завдань системи, інтеграція навчальної і позанавчальної діяльності сприяє не лише посиленню виховного потенціалу уроку, але й збагаченню позакласної діяльності навчальним матеріалом. Зокрема, процес виховання ціннісного ставлення старшокласників до людей, до себе, до держави, суспільства, нації значною мірою зумовлювався змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяли оволодінню системою знань про людину та суспільство.

Крім того, оволодіння системою знань формувало здатність усвідомлювати місце своєї спільноти серед інших спільнот світу, норми міжнародного спілкування та взаємодії в умовах глобалізаційних процесів.

Весь освітній процес експериментальних шкіл прагнули збагатити різними аспектами виховання культури гідності. Особлива роль належала літературі як українській, так і світовій, предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: суспільствознавству, громадянській освіті, історії. До них долучили й предмети художньо-естетичного циклу, а також ті, що входять до шкільного компонента освіти.

Процес інтеграції навчальної і позакласної діяльності передбачав використання на уроці елементів позакласної виховної роботи, проведення нетрадиційних форм уроку. Це дозволило зв'язати педагогічний процес з життєвим досвідом вихованців, їхніми інтересами, прагненнями до розвитку пізнавально-творчого потенціалу і особистісних можливостей. Урок став виходити за рамки свого часу, завдяки чому учні одержали додаткову можливість вивчати цікавий для них предмет не лише на уроці, але й після: на факультативах, у клубах, предметних гуртках, одержувати додаткову інформацію в процесі підготовки до олімпіад, конференцій, круглих столів, дискусій, диспутів та інших. Виявилось, що учні можуть успішно брати участь у роботі спецкурсів і спецсеминарів, дослідницьких груп, підготовці індивідуальних проєктів, створенні власних проєктів.

Ефективність виховання культури гідності в позакласній діяльності значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Тому сучасна гуманістично орієнтована педагогіка ставить перед собою завдання розробити і передати виховній практиці такі методичні інновації, які могли б оптимально сприяти досягненню поставлених цілей. Серед методів і форм виховання культури гідності пріоритетна роль належала активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проєктна діяльність, Інтернет-проєкти, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки. Крім названих, можна застосовувати також традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо.

Оскільки моральне виховання в цілому і стан розвитку культури гідності зростаючої особистості зокрема є проблемою не лише надзвичайно важливою, але й складною, доцільно при проведенні виховних заходів застосовувати як традиційні, так і інноваційні методи. Зокрема, найновіший розвивальний метод, який апелює до позитивного поведінкового досвіду молодшої людини, сприяє глибинному зануренню в особистісну самосвідомість вихованця — авторський рефлексивно-експліцитний метод, розроблений академіком НАПН України І. Д. Бехом [7, с. 13-22].

Назва цього методу походить від слів рефлексія (лат. reflexio — вигин, відображення) — мислення, яке спрямовує особа на свій внутрішній світ, самоаналіз; та експліцитний (від лат. explicitus — розгорнутий) — явний, чіткий, доступний зовнішньому спостереженню і розумінню.

Суть методу полягає в тому, щоб через атмосферу довіри педагога до вихованця, впевненості в наявності у молоді основ благородства, самоповаги, їх орієнтації на добро, удосконалення повсякденного шкільного життя спонукати юнаків і дівчат до ґрунтового усвідомлення свого внутрішнього світу (емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, бажань, прагнень, ідеалів). Адже без розуміння цієї психічної сфери не можливо вести мову про вихованця як суб'єкта духовної діяльності, на основі якої відбувається особистісний саморозвиток та боротьба зі своїми егоїстичними потягами. Рефлексія виступає основою самосвідомості.

Процес занурення вихованця у свої душевні глибини, їх осмислення і перебудова здійснюється під керівництвом педагога, який активізує рефлексивне мислення вихованця та сприяє винесенню його результатів назовні, тобто готує їх експлікацію з метою більшого усвідомлення і надання їм індивідуальної значущості.

Застосування методу здійснюється у такій послідовності:

- глибоке ознайомлення зі змістом того предмета, який буде виховуватись;
- визначення засобів формування, механізму виховання даної якості чи цінності;
- усвідомлення, як даний феномен вплине на стимулювання позитивної спрямованості вихованця (Я — доброцентроване);
- усвідомлення, як предмет виховання вплине на зменшення егоїзму учня (Я — егоцентроване);
- як дана якість чи цінність діє на іншого, на суспільне життя? Як вона оцінюється людьми?
- Чим вона винагороджується?
- Яка альтернатива даної чесноти?
- Які обставини можуть до неї призвести?
- Якими засобами можна цього уникнути?

Основна перевага рефлексивно-експліцитного методу полягає в тому, що вихованець не відчуває себе об'єктом педагогічного впливу, рабом моральної норми, не переживає стану підкорення моральним істинам, а сприймає їх як власний вільний вибір.

Окрім того, унікальність даного методу полягає в тому, що його застосування може посилити виховну ефективність переважної більшості форм та методів становлення особистості: бесід, круглих столів, дискусій, диспутів, мозкового штурму, педагогічних ситуацій, ділових ігор та ін.

Саме тому на заняттях з виховання культури гідності старшокласників надзвичайно важливо частіше використовувати рефлексивно-експліцитний метод, апелювати до морального досвіду юнаків і дівчат.

Розділ І. ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ

Заняття 1 (2 год)

Тема: «Людська гідність».

Форма проведення — полілог із застосуванням рефлексивно-експліцитного методу.

Мета:

- Ознайомити учнів з поняттям «людська гідність».
- Ознайомити старшокласників з українським законодавством стосовно гідності людини.
- Ознайомити з поняттями «моббінгу» і «буллінгу» та причинами виникнення цих явищ.
- Вироблення досвіду протистояння зневажливому ставленні до себе, насильству в колективі.
- Формувати культуру гідності особистості.

Слово вчителя.

Вчитель: Любі друзі, ні для кого не секрет, що всі люди різні. Відповідно, відмінні їх потреби, інтереси, уподобання, цінності. Втім, існують цінності важливі абсолютно для всіх. На вашу думку, про які з них йдеться?

Учні називають свої варіанти цінностей, важливих для кожного. Хтось із учнів називає людську гідність.

Вчитель: Так, повага людської гідності життєво необхідна кожній людині. Це той феномен, який науковцями визнається надцінністю, домінуючою ознакою особистості. Люди почуваються комфортно, якщо вони живуть у полі поваги їхньої гідності. І, навпаки, зневага гідності людини, порушення її прав призводить до погіршення емоційного стану, психічних захворювань, деградації особистості.

У той же час, наявність у людини цієї цінності вирізняє її із загалу. Вона помітна навіть сторонньому.

А Ви могли б вирізнити в натовпі людей достойних, з глибоким почуттям гідності? А в близькому оточенні? Що характерно для таких людей? (Манера говорити, голос, одяг, постава, внутрішня сила, цінності).

Відомі випадки, коли саме почуття гідності рятувало людину від розпачу, допомагало вижити навіть у страшних умовах тюрем та концентраційних таборів.

Безперечно, потрібна гідність і в наш нелегкий час. Давайте з'ясуємо, кому потрібна гідність сьогодні?

По-перше, як ми вже говорили — кожній людині як унікальній самотності, а отже — і Вам. Адже кожен з Вас прагне до поваги власної гідності, бажає бути не засобом збагачення олігархів, які вважають себе надлюдьми, а хоче бути метою, найвищою цінністю суспільства.

Становлення гідності стимулює самопізнання свого внутрішнього світу, щоб використати для самореалізації своїх сутнісних сил власні психологічні ресурси. Це має сприяти появі з ваших рядів, середовища молодішої генерації справжнього лідера нації, який зможе відстоювати національні інтереси, забезпечити продукування прогресивних ідей та їх

реалізацію. В кінцевому рахунку український народ стане жити достойно, а Україна здійснить довгоочікуваний цивілізаційний поступ.

Для того, щоб стати єдиною монолітною нацією, щоб розбудувати посправжньому народну, суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, а не бути розмінною монетою у грі інтересів ближніх і дальніх сусідів, місцем примноження їх багатств, нашій Вітчизні потрібні активні особистості, суб'єкти громадянського суспільства, які могли б відстояти власні права, гідність й інтереси та поліпшити і себе, і державу. Очевидно, що раби на це не здатні.

Ось тому ми з вами спробуємо ґрунтовніше розібратись, що таке гідність, яких видів вона буває, як проявляється, як дану цінність характеризували колись і тепер й, головне, як її розвинути та відстояти для себе та для України, як поважати інших людей.

Ваша місія зробити Україну високорозвиненою, забезпечити їй місце в цивілізованому світі як рівній серед рівних, що створює умови для вільного саморозвитку, честі, гідності та достатку свого народу. Настав час творити і свою долю, і долю України. Це наш історичний імператив. Як виявилось, ми не потрібні ні по той, ні по цей бік океану. А іншого глобуса не існує. І немає у світі іншої України, вона єдина. Українцю, з колін! Як говорили наші предки: ми хоч і бідні, але гонорові!

Так що ж таке гідність?

Аналіз літературних джерел показав, що гідність — це поняття конкретно-історичне. На кожному етапі розвитку людського суспільства воно мало особливі сутнісні характеристики. Філософсько-етичне підґрунтя даного поняття знайшло своє відображення в працях різних періодів і народів.

Витоки розуміння проблеми гідності беруть свій початок в античності. Арістотель, Платон, Протагор, Цицерон, Сократ пов'язували гідність особистості з виваженими судженнями, правильними вчинками, законотриманістю. В їхній працях знаходимо врахування індивідуальних особливостей та особистісних цінностей у вихованні.

Саме в епоху античності людина була вперше проголошена «мірою всіх речей» (Протагор) і розглядалась як вище творіння природи. Сократ стверджував, що пізнати світ людина може тільки пізнавши себе, свою душу, свої дії та вчинки. Він пов'язував гідність людини з розвитком її моральної самосвідомості.

Для Арістотеля почуття власної гідності означало ставлення людини до інших. Він підкреслював, що хто зважає на інших, але ні перед ким не принижується, а з людьми гідними тримається належним чином, той гордий.

Природно, що античні філософи гідністю наділяли лише вільних патріциїв і не розповсюджували цю якість на рабів.

В епоху Відродження гідність займала центральне місце у гуманістичній етиці, розглядаючи кожну особистість як мікрокосм, у якому знаходить відображення макрокосм (універсум).

Ідея людської гідності як найвищої цінності і призначення людини піднімалася гуманістами XIV–XVIII ст. (Браччоліні, П. Мірандела, Петрарка, Ж.Ж. Руссо, І. Фіхте), які проголошували цінність людини

незалежно від її соціального статусу [9, с. 161-167]. «Гідність не можна втратити через низьке походження, її можна заслужити своїм життям» (А. К. Джівелегов) [10, с. 18]. Саме в цей період Джаноццо Манетті (1396-1459 рр.) — відомий державний діяч Флоренції — написав філософський трактат «Про гідність та вищість людини».

Засновники філософії екзистенціалізму А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, С. К'єркегор продовжили вивчення природи людини, її гідності через свободу волі. Як основа гідності розглядалась не тільки свобода волі, а й свобода вибору, свобода думок. Гідність людини за С. К'єркегором утілюється у виборі нею свого унікального та неповторного «Я».

А. Камю вважав реалізацію людської гідності через непримиренність людини і її розуму до реального світу.

Західноєвропейські теоретики проблеми гідності (П. Бурдьє, Дж. Кемпбел, Л. Ладірі, Дж. Перістіані) досліджували гідність в аспекті соціальної антропології.

Гідність людини розглядалась як здатність протистояти природним умовам, які не можуть зламати чи розчавити особистість. Саме таку думку розвивали просвітителі XVIII ст., які пов'язували гідність людини із забезпеченням її природних прав, а свободу — як умову збереження і розвитку почуття власної гідності (Ж.-Ж. Руссо) [16, с. 170-177].

Особливе значення для розуміння категорії гідності мають теоретичні розробки І. Канта. Визнання цінності і високого призначення людини незалежно від її станової належності, соціального походження, раси, нації — основа трактування категорії гідності великого мислителя [11, с. 540-588].

І. Кант виступав з вимогою поважати гідність людини і стверджував, що людина повинна бути не засобом, а лише метою. З розумності людини бере свій початок гідність як особлива особистісна значуща цінність. На думку І. Канта, людина реалізує свою природжену здатність до автономії у світі завдяки гідності. Здатність жити за моральним законом піднімає людину над тваринним світом і сліпою природою. Кожна людина має відчувати чи достойна вона людського ставлення, а також володіти самоповагою, визнавати свій високий статус буття.

Згідно вчення І. Канта, гідність — родова якість розумних істот, що належать до роду людського. Великий філософ вважав, що гідність є внутрішньою безвідносною цінністю, а те, чому притаманна гідність — вище будь-якої ціни. На його думку, це може бути лише людина, оскільки тільки вона здатна мати гідність. Згідно принципу самоцінності кожної особистості, сформульованого І. Кантом, вона визнається найвищою цінністю, та «не повинна приноситись у жертву навіть в ім'я благу усього суспільства».

І. Кант поставив гідність у центр свого етичного вчення і саме в контексті визнання гідності абсолютною цінністю вивів свої моральні правила.

До критеріїв гідності людини, визначених західною філософською традицією можна віднести: моральність людини (включаючи спрямованість на пріоритет інтересів іншої людини над власними); розумність людини і свобода формування суджень (у тому числі моральних); осо-

бистісна відповідальність (за конкретний моральний вибір і своє життя в цілому); свобода і відповідальність за створення свого «Я», самовдосконалення і вольове управління собою.

Східнохристиянська традиція пов'язувала гідність людини, в першу чергу, із самозреченням, служінням вищому і вірою в Бога. З точки зору філософів, які досліджували проблему гідності з позицій діалектичного матеріалізму, людська гідність виникає і існує лише в суспільстві, знаходячи свою реалізацію через систему соціальних відносин, становлення гідності людини, пов'язується з розвитком моралі (А. Гусейнов, О. Дробницький).

У радянський час уявлення про гідність виявляє класовий характер: людина для соціалістичного суспільства — творець, який працює на користь суспільства; праця і відповідність суспільним нормам — головні критерії оцінювання гідності.

Сучасний історичний етап потребував зміни ставлення до особистості як до гвинтика соціального процесу, притаманного радянській епосі, перегляду переорієнтації виховання з держави на людину. Проблема гідності сьогодні розглядається як правова, філософська, етична, психологічна, психотерапевтична, педагогічна категорія. Відповідно відбулась диференціація цього поняття.

У сучасному «Філософському енциклопедичному словнику», у статті В. Нестеренка, гідність вважається «однією з основних позитивних ознак людини як особистості; мірою ствердження в людині особистісних начал. Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою пропущеного для неї і неприпустимого. Як етична категорія гідність позначає загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її здатності і доконечної потреби бути моральним суб'єктом. Відповідно до різних модальностей людського буття розрізняють особисту гідність, жіночу чи чоловічу гідність, професійну гідність, національну гідність, гідність громадянина, людську гідність. У структурі особистості і в практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність, відповідальність, критичність і вимогливість до себе та інших тощо. Умовою формування і ствердження гідності є потреба в повазі з боку інших людей (гідним є те, що гідно поваги). Тому співвідносним щодо гідності моральним феноменом виступає честь, як безпосередній моральний вияв позитивної громадської оцінки особистості».

Інстинкт збереження гідності — найвищий інстинкт розвитку «Я». Його можна назвати «інстинктом благородства». Гідність і свобода — базові цінності людини. Втрата гідності може призвести до хвороб. Вона ж дає людині можливість вистояти, вижити в нелюдських умовах (тюрмах, концтаборах).

З точки зору сучасного права, **людська гідність** виражає уявлення про безумовну цінність кожної людини. Право на гідність є невід'ємним правом кожної людини. Воно зафіксовано у міжнародних документах, зокрема, у «Загальній декларації прав людини», прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікованій Україною.

Робота з текстом Конституції України.

У 1996 році в ст. 3 Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. В ст. 21 наголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. У ст. 28 записано, що кожен має право на повагу його гідності. Ст. 68 свідчить, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободу, честь і гідність інших людей [13].

Визнання гідності кожної людини впливає з принципу гідності всіх людей, прав на повагу безвідносно до соціального статусу, віку, професії, етнічних і реальних чеснот. Таке визнання є неодмінною передумовою моральних відносин між людьми. Визнання суспільством людської гідності розглядається вченими як кредит, наданий людині для її самореалізації та морального вдосконалення.

У словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників за редакцією А. Й. Капської розрізняється громадянська і людська гідність, де: громадянська гідність — поняття моральної свідомості, що відбиває розуміння і реалізацію людиною своїх основних прав і обов'язків перед суспільством і передбачає глибоке розуміння людиною соціального змісту і наслідків своєї професійної діяльності.

Людська гідність — етичне і психологічне поняття, в якому фіксується уявлення про цінність людини як особистості; категорія соціальної психології, що означає ставлення до себе (на основі адекватної самооцінки) і ставлення до неї інших людей; поняття моральної свідомості, в якому втілені уявлення про цінність людини як моральної особи; категорія етики, що визначає особливе моральне ставлення до неї суспільства, де визначається цінність власної гідності [17, с. 5].

Отже, **людська гідність** означає значущість індивіда як людини, представника людства, незалежно від її належності до тієї чи іншої соціальної спільноти та становища в суспільстві.

О. Вейнінгер, Б. Паскаль, Е. Фромм справедливо вважали основою людської гідності і чинником її розвитку почуття любові до себе та інших людей, оскільки любов до себе характеризує і здатність любити інших. Любов неможлива без турботи і поваги до гідності оточуючих.

Вчитель: Як ми вже дізнались, у сучасному українському законодавстві гідність визнається найвищою соціальною цінністю, невід'ємним правом людини, яке належить їй від народження завдяки приналежності до людського роду. Та чи завжди задекларовані закони сповідаються в нашому реальному житті? Безперечно, ні.

Сьогодні можна констатувати, що наше суспільство на 23-му році незалежності далеко не є зразком поваги гідності людини. Чому ж так сталося? Очевидно, що недостатньо задекларувати закон. Важливо, щоб закон реально виконувався як владою, так і народом. Тут якраз — проблема.

Владні чиновники часто порушують права людини, не поважають її гідність тому, що громадяни дозволяють їм це робити. Та чи тільки зі сторони владних чиновників порушується право на почуття власної гідності — апріорне право на те, щоб нас цінували?

Як засвідчив наш двадцятичотирирічний досвід самостійності, люди не знають цивілізованих шляхів і механізмів впливу на владу, не хочуть, а часто й бояться відстоювати свої права в цілому й повагу гідності зокрема. Очевидно, що найбільше зневажається людська гідність населення під час війни з окупантами. Дуже часто гідність зневажається близькими людьми й тими, з ким людина стикається повсякчас на вулиці, в транспорті, в магазині, на ринку, в школі, на дискотеці, в колі друзів та ін.

Поклавши руку на серце зізнайтесь, чи у вашому житті не було зневаги до іншого? Чи готові ви не лише себе коханого, а кожного визнати найвищою цінністю, або хоча б поспівчувати чужому горю чи становищу.

Вчитель: Підніміть, будь ласка, руку ті, хто жодного разу не образив іншого. Як бачимо — таких немає. А тепер підніміть руку ті, кого хоч колись чи тепер будь-де ображали, принижували гідність. І знову — всі.

А кого ображали чи ображають в школі?

Також майже всіх. Згадайте, що ви при цьому відчували? Що вам хотілося зробити з кривдником? Що робили в дійсності? Кому жалілись? Чи давало це результати? Як вплинули образи на ваш настрій, характер? Як часто зневажали вашу гідність?

Орієнтовні відповіді учнів.

Вчитель: Як бачимо, проблема ця поширена, можна сказати — глобальна. Чи можна її уникнути, або хоча б звести до мінімуму? Як саме?

Орієнтовні відповіді учнів.

Вчитель: Оскільки чітких відповідей не було, то на сьогоднішньому занятті спробуємо дати відповідь на ці досить непрості запитання. Для початку з'ясуємо суть проблеми, яка є життєво важливою, багатоаспектною, делікатною й вимагає максимальної відвертості.

Образи та знущання над дітьми у школі з боку однокласників чи старших учнів відомі як у школах України, так і за кордоном. Це явище має свої назви в залежності від того, хто над ким знущається.

Однією з найпоширеніших форм насильства у школі є моббінг (від англ. «mob» — натовп). Моббінг — це форма психологічного, а часом і фізичного насильства групи над одним чи декількома членами колективу. Всі на одного.

Відоме вам явище?

Видів моббінгу є чимало. Шведський психолог Х. Лейман дослідив 45 варіантів цього явища. Серед них: бойкот, прискіпування, намішки, погрози, залякування, приниження, знущання, побої, крадіжки, здирництво, псування особистих речей, пліткування, наклепи та ін.

Останнім часом став поширюватись моббінг через Інтернет (Кібермоббінг) засобами електронної пошти, програм особистого обміну повідомленнями (Instant Messenger), у соціальних мережах, через відеопортالي (You Tube, Vimeo), через мобільні телефони (SMS чи дзвінки).

Вчитель: Ви неодноразово спостерігали прояви моббінгу. Охарактеризуйте, будь ласка, типові риси тих, над ким найчастіше знущаються. Які вони?

Вправа «Коло думок».

Орієнтовні відповіді учнів стосовно характерних рис жертв моббінгу.

Найчастіше знущуються над:

- «білими воронами», особами з нестандартним мисленням чи поведінкою, іншими, не такими, як усі;
- не так одягненими;
- любимчиками учителів, відмінниками;
- невдахами;
- некрасивими, неохайними;
- з фізичними вадами;
- дітьми багатих чи дуже бідних;
- боязливими, замкнутими, сором'язливими;
- невпевненими в собі, тривожними, нещасними, без самоповаги;
- схильними до депресії;
- тими, хто не мають близьких друзів серед однокласників;
- часто фізично слабшими від ровесників.

Вчитель: Як бачимо, жертвою мобінгу за певних обставин може стати кожен. І це ключовий висновок.

Дослідження психологів свідчать, що основними причинами цього явища з боку жертви є: конкуренція з лідером, стиль поведінки як у жертви.

З боку противників: заздрість чи зневага, бажання принизити іншого заради задоволення, розваги, самоствердження, прагнення підкорити слабшого або багатшого, страх «білої ворони»; неробство, скука, аморальна атмосфера в колективі, невміння адекватно проаналізувати свою поведінку, передбачити можливі наслідки.

Не менш поширеним видом знуцання та приниження людської гідності у шкільному колективі є буллінг. Буллінг — це регулярне знуцання одного над одним чи декількома особами. Психологи виокремлюють чотири головних компоненти буллингу:

- агресивна й негативна поведінка;
- вона здійснюється регулярно;
- вона відбувається між учасниками з різним статусом у колективі;
- ця поведінка є навмисною, а не випадковою.

Того, хто знуцається над однокласниками чи молодшими учнями, називають буллером. Як правило, він принижує когось постійно. Закінчує з одним — розпочинає з іншим. У більшості буллерів це стійка риса. З віком змінюються лише форми її прояву. Як у випадку з мобінгом кожен може стати жертвою буллера.

У 1993 році норвежський психолог Дан Ольвеус визначив такі типові риси учнів-буллерів:

- вони відчувають гостру потребу в пануванні і підкоренні своїй волі інших учнів;
- вони дратівливі, агресивні і легко розлючуються;
- вони часто грублять і непоштиво ставляться до дорослих, учителів, батьків;
- вони безжалісні до жертв;
- якщо це хлопці, то вони, як правило, сильніші інших.

Вчитель: Вам відомі такі «герої»? Як ви думаєте, які причини такої поведінки?

Орієнтовні відповіді учнів:

- буллер хоче постійно привертати до себе увагу, а нічого іншого визначного, крім фізичної сили, злості і агресії немає;
- йому або не вистачає любові вдома, і він зганяє злість на слабших, чи з ним занадто панькаються в сім'ї, і він вимагає такого ж ставлення до себе в школі;
- часто буллерами стають ті, над якими однокласники знущались раніше.

Вчитель: Проблеми моббінгу і буллінгу визнаються психологами всього світу надзвичайно складними. До цього часу жоден науковець не може сказати, що він розробив ефективні методи профілактики і боротьби з явищами приниження людської гідності та знущання над особистістю в учнівському середовищі.

Однією з причин неефективності боротьби з явищами насильства в молодіжному середовищі є те, що саме середовище досить закрите для сторонніх.

Оскільки ви, з одного боку, є суб'єктами цього середовища і добре знаєте, що в ньому відбувається, а з іншого — маєте значний досвід виживання в таких умовах, пропоную розробити рекомендації для себе та інших учнів, як не стати жертвами буллінгу та моббінгу.

Вправа «Мозкова атака». Учні по групах розробляють правила поведінки. Результатом цієї роботи є спільні рекомендації, як уникнути насильства в колективі.

Орієнтовні рекомендації учнів з профілактики приниження.

1. Проаналізуйте причини агресивного чи зневажливого ставлення до вас (свої вчинки, зовнішній вигляд, поведінку, манеру спілкування).
2. Будьте ввічливі, доброзичливі, привітні з однолітками.
3. Не пліткуйте.
4. Не принижуйте інших, шукайте в кожному позитив, без лестощів, щиро хваліть однокласників за добрі якості, підвищуйте їх у власних очах, але не принижуйтеся.
5. Знайдіть золоту середину, щоб не занадто виділятися з колективу і зберегти свою індивідуальність.
6. Не дозволяйте себе принижувати, «покажіть зуби», нанесіть відповідний «удар», бажано з гумором.
7. Дотримуйтеся традицій колективу. Беріть участь у колективних заходах.
8. Не нервуйте, намагайтесь не реагувати на образливі слова. Ображають тих, хто ображається.
9. Поговоріть спокійно з тим, хто вас ображає. Виясніть, чого він добивається.
10. Не підлизуйтеся до начальства.
11. Зберігайте почуття власної гідності.
12. Добросовісно виконуйте свої безпосередні обов'язки.
13. У випадку цькування, приниження гідності, знущання звертайтеся до батьків, класного керівника, шкільного психолога, директора школи.

14. Зверніться у шкільну комісію із захисту прав та гідності учнів, напишіть заяву до скриньки довіри, зателефонуйте до служби довіри. У випадках, коли згадані заходи не принесли результату, або коли дії буллера загрожують вашому здоров'ю, звертайтеся до міліції, напишіть заяву прокурору району.

Вчитель: Ваші рекомендації засвідчили, що ви чудово справились з даним завданням. Рекомендації хороші. Ми їх розмножимо, як результат колективної творчості, щоб кожен запам'ятав ці правила і дотримувався їх. Але чи стануть вони панацеєю у боротьбі з ганебними явищами моббінгу і буллінгу?

Звичайно, цього замало. Від слова до діла — шлях далекий. Для того, щоб усвідомлення неприпустимості знущань над особистістю стало не лише нормою поведінки, а й внутрішнім імперативом кожного, потрібні ще й ваші бажання, сила волі і вміння боротися з даними аморальними явищами. Адже моббінг і буллінг — проблеми не суто шкільні. На жаль, вони присутні і в дорослому житті, як на роботі, так і вдома. І там вони приносять не менше горя людям. Тому вироблення досвіду протистояння цьому злу має стояти перед кожним на рівні із здобутками якісної освіти.

Крім того, серед вас є ті, хто мріє стати психологом, педагогом, юристом, науковцем, офіцером, керівником. У вас уже тепер є нагода спробувати свої сили у боротьбі з моббінгом і буллінгом. І що не менш важливе — допомогти меншим дітям уникнути принижень їхньої гідності. Як би це банально не звучало, допомогти дитині — щастя. Як саме, можливо, хтось подумався? Як ви дивитесь на те, щоб із рядів старшокласників створити загін бетменів чи товариство, спілку спайдерменів або комісію, орден захисників прав, честі та гідності учнів школи? Назву, устав, обов'язки, форми роботи ми розробимо колективно. Для чого і кому це потрібно?

Давайте проаналізуємо, чи може один класний керівник попередити насильство у класі, викоринити його? Звичайно, ні. По-перше, він фізично не в змозі знаходитись одночасно і в класі, і в туалеті, і на вулиці. По-друге, не кожна дитина хоче йому поскаржитись. А коли на перерві поряд з меншими будуть старші друзі, захисники, які організують на перервах дозвілля, пограються, довірливо побесіднують чи просто допоможуть підготуватись до наступного уроку і перейти в сусідній кабінет — знущань, однозначно, стане менше.

Чи можливо це? Чи легко? Звичайно, ні. Адже потрібно буде навчитись продуктивно організовувати свій час у школі, щоб не погіршилось власне навчання, самому зразково поводитись, вміти спілкуватися з дітьми, попереджувати і налагоджувати конфлікти. Давайте з'ясуємо, що така робота дасть вам?

Орієнтовні відповіді учнів:

- Розвиток комунікативних умінь, які необхідні в подальшій професійній діяльності та повсякденному житті.
- Уміння створити мирну і доброзичливу атмосферу в колективі.
- Радість від того, що зміг когось уберегти від насильства, зробити щасливим.

— Задоволення, що можу думати про когось, подолати свій егоїзм.

Вчитель: Як видно, попереду роботи багато, але переможе молодість. Дорогу осилить ідучий. В добрий час, друзі!

Заняття 2 (2 год)

Тема: «Людська гідність – ціннісне ставлення до іншого».

Мета:

1. Ознайомити старшокласників з різними поглядами на проблему нетрадиційної сексуальної орієнтації.

2. Розкрити наслідки одностатевих контактів.

3. Виробити правила цивілізованого ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

4. Навчити учнів як не піддаватись настирній пропаганді геїв.

5. Формувати традиційні сімейні та родинні цінності.

6. Виховувати ціннісне ставлення до людей.

Учитель: Безперечно, всім вам відомо, що існують люди з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Дане явище називається гомосексуалізмом (від грецьк. homois і sexualis – статевий) – стан людини, яка пов'язує свою психоемоційну і сексуальну сферу із особами своєї статі.

Гомосексуалізм властивий як деяким чоловікам, так і жінкам. До гомосексуалів жіночої статі застосовується термін «лесбійка», котрий походить від назви грецького острова Лесбос, де народилась і жила давньогрецька поетеса Сапфо, яка оспівувала одностатеве кохання між жінками. Гомосексуалів чоловіків ще називають геями.

Останнім часом цьому питанню багато уваги приділяють ЗМІ. Одні смакують і відверто пропагують це явище як прояв свободи, інші – нетерпимо засуджують, або й застосовують силові засоби перевиховання. Немає сумнівів, що й ви неодноразово у своєму середовищі обговорювали цю проблему. Хотілося б почути вашу відверту оцінку гомосексуалізму як явища і дізнатись про ваше ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

Після полярних висловлювань учнів у діапазоні: «поважаю їх вибір і людську гідність» до «я ненавиджу таких людей, вони ізгої суспільства», «з ними потрібно боротись будь-якими способами» педагогу варто підвести старшокласників до висновку, як цивілізовано ставитись до явища в цілому й до конкретних представників цієї групи людей зокрема.

Учителю варто коротенько розповісти, що одностатеві сексуальні стосунки відомі людям дуже давно, і з тих же часів засуджувались різними народами в більшій чи меншій мірі. Християнство однозначно і беззастережно засуджує прояви гомосексуалізму. Так, у Біблії це явище описувалось як гріх содомії, бо Бог передбачив статеві стосунки лише між чоловіком і жінкою і тільки в шлюбі. (Буття 1: 27,28; Левіт 18: 22; Притч 5: 18,19). Кара за гріх гомосексуалізму передбачалась найсуворіша. «Коли чоловік зійдеться з чоловіком так, як із жінкою, обидва вчинять гидотну; смертю мусять їх покарати; кров їхня на них» (Левіт 20: 13).

Однак, починаючи з п'ятдесятих років минулого століття ставлення до гомосексуалізму почало змінюватись. У 1973 році Американська

асоціація психіатрів виключила гомосексуалізм із списку психічних захворювань і розпочала вважати це явище нормальним.

У наш час одностатеві шлюби визнані в багатьох країнах Європи. Як же в нашій країні ставляться до цієї проблеми? В Кримінальному кодексі України немає статті, за якою б карали за гомосексуалізм, як це було в СРСР. Втім, пропаганда серед неповнолітніх даних стосунків, насильницьке змушування до них, зваблювання карається законом. Переважна більшість українського суспільства віддає перевагу традиційним сімейним цінностям.

Як ви думаєте, чому? **Учні висловлюють свої думки.**

Вчитель підводить підсумок. Українці масово не сприймають гомосексуалізм з багатьох причин. *По-перше*, за своєю ментальністю наш народ романтичний і у своєму епосі завжди опоетизовував кохання між чоловіком і жінкою, звеличував традиційну сім'ю як законний і природний результат цього кохання і середовища (прикалабок раю), де людина знаходить взаєморозуміння, допомогу, чуйність і підтримку рідних у радості і горі, у здоров'ї і немочі, в багатстві і бідності.

По-друге, гомосексуалізм раніше переслідувався законом, а сім'я підтримувалась державою. Існував лозунг «Міцна сім'я — міцна держава».

По-третє, в наш нелегкий час масового безробіття і нестатків, коли багатьом доводиться виживати на одну зарплату, або пенсію — переваги сім'ї очевидні.

Крім того, все з тих же засобів масової інформації українцям відомо, що серед геїв дуже поширені психічні хвороби, які є прямим наслідком їхнього стилю життя. Рівень захворювань депресією, психозами, нетриманням калу, раком прямої кишки значно вищий від середньостатистичного. В цих людей спроби самогубств зустрічаються в шість разів частіше, ніж серед інших верств населення. І це пов'язано з внутрішніми проблемами цієї спільноти, а не із зовнішнім тиском, як стверджують гомосексуалісти. В Нідерландах толерантно до них ставляться, а показники такі ж. У країнах Євросоюзу, де активно пропагують гомосексуалізм, більше половини всіх ВІЛ-інфікованих — геї. Більшість з них глибоко нещасні, а не вільні у своєму виборі особистості, як вони стверджують. Хоча варто відмітити, що є серед них досить успішні люди.

Багатьом медикам, які серйозно займаються цією проблемою, відомо, що гомосексуалізм є як вродженим, так і набутиим. У своїх публічних виступах російський письменник, публіцист, автор окультистичного вчення Д. М. Левашов неодноразово стверджував, що гомосексуалізм — це патологія, важке захворювання. Він наголошував, що розмір гіпофіза у геїв збільшений у чотири рази від норми. Гормонів у них в два рази більше, ніж у вагітних жінок. Отже, ці люди завжди знаходяться під гормональним ударом. В голові у них інші домінанти. Таких людей не можна допускати ні до влади, ні в армію. Вони не можуть адекватно управляти звичайними людьми.

Втім, 30 вересня 2012 року губернатор Каліфорнії Джеррі Браун видав проєкт указу про заборону лікування гомосексуалізму в штаті.

Шановні юнаки і дівчата, ми спробували розібратись із цим неоднозначним і складним явищем гомосексуалізму. Звичайно, ми не лікарі,

не володіємо останніми досягненнями сучасної медицини. Тому професійну оцінку гомосексуалізму дати не зможемо. Це не наше завдання. Але перед нами стоїть не менш важлива етична проблема — ставлення до гомосексуалів. Як ви думаєте, яка з проблем важливіша?

Орієнтовні відповіді учнів.

Учитель: Я теж вважаю, що друга важливіша. Обґрунтуйте, будь ласка.

Учні: Проблема ставлення до гомосексуалів важливіша тому, що вона стосується людей, а людина є мірою всіх речей.

Учитель: Оскільки ви визнали ставлення до людини більш значимим, ніж ставлення до явища, я вірю, що ви зможете колективно виробити правила цивілізованої поведінки по відношенню до цієї групи людей. А щоб дані правила були виваженими, справедливими і дійсно цивілізованими, давайте всі разом подумаємо, які ж фактори потрібно враховувати при виконанні цієї роботи.

Вправа «Мікрофон».

Учитель: Пропоную це зробити просто зараз. По колу, отримуючи мікрофон, прошу продовжити таке речення:

1. Розробляючи правила ставлення до гомосексуалістів потрібно враховувати...

- щоб українців не вважали гомофобами, слід ґрунтуватись на міжнародному законодавстві, зокрема положеннях Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року;
- оскільки Конституція України 1996 року є основним Законом для українців, підлягає обов'язковому виконанню, то при розробці правил поведінки враховувати такі положення Конституції:
- ст. 3, у якій задекларовано, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю;
- ст. 21, у якій наголошено, що усі люди вільні і рівні у своїй гідності і правах;
- ст. 28, де записано, що кожен має право на повагу його гідності;
- ст. 68, яка стверджує, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей;
- ментальність українського народу, який надає перевагу сімейним цінностям;
- благородство, самоповагу розробників правил, нашу орієнтацію на добро, гуманізм, ціннісне ставлення до людини.

Учитель: Ви так ґрунтовно обговорили, що потрібно враховувати при розробці правил поведінки з людьми із нетрадиційною сексуальною орієнтацією, що в мене абсолютно немає сумнівів у високому рівні кінцевого продукту вашої творчості.

Тепер уявіть, що ви депутати й у Верховній Раді пропонуєте закон, як ставитись до сексменшин.

Пропозиції учнів.

Правила ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

1. До гомосексуалів потрібно ставитись як до звичайних громадян, інших, з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, а не як до модних героїв, як вони цього хочуть (гей — звучить гордо).

2. Навіть, якщо вони викликають роздратування, не принижувати їх, не цькувати, уникати зневажливого тону в розмові, поважати їх власну гідність.

3. Не піддавайтесь їхній пропаганді, хоч вона останнім часом стає дедалі настирливішою, досвідченішою, витонченішою. Не варто іти на повідку «а слабо?». Знайдіть у собі сили сказати — «ні!» Адже однією з причин гомосексуалізму є ситуативна обумовленість (наслідок випадкових контактів).

4. Якщо ж ваші знайомі не задоволені, що ви цураєтесь їхнього способу життя, поясніть, що ви засуджуєте не лише гомосексуалізм, а й наркоманію, п'янство, розпусту та інші форми аморальності.

5. Не відвертайтеся від своїх знайомих з нетрадиційною сексуальною орієнтацією як від особистостей. У них ще є шанс на нормальне життя в традиційній сім'ї і найбільшим щастям — дітьми.

Учитель: На ваш погляд, як зміст цих законів характеризує вашу моральну сутність?

Учні: Правила свідчать, що нам властиве благородство, ціннісне ставлення до людини, повага її гідності, співчуття. Зміст даного документа показав, що ми змогли піднятися над своїми негативними емоціями, а усвідомлення емоції — це вже реальний крок на шляху її подолання.

Учитель: Що ви відчували, працюючи над правилами?

Учні: Гордість, самоповагу, радість, що змогли подолати в собі злість, нетерпимість.

Учитель: Як ви думаєте, якби все українське суспільство прийняло ваші закони і дотримувалося б їх, чи хоч трішки змінилася б ситуація в країні у ставленні між людьми?

Учні: Люди стали б добрішими, терпимішими, чуйнішими один до одного.

Учитель: Чи винагороджуються добрі наміри, поведінка та вчинки людини в суспільстві.

Учні: Далеко не завжди, оскільки кожен розуміє добро по-своєму. Існує навіть приказка «Добрими намірами встелена дорога в пекло».

Учитель: То, можливо, людині не варто бути доброю, чуйною, справедливою, якщо її добрі наміри не завжди схвалюються?

Учні: Звичайно, варто. Однак добро має бути домірним, делікатним, зрозумілим для людини, на яку воно спрямоване. Стосовно ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією — добром є повага їхньої гідності, а злом — наша злість, агресія. А ці прояви, як відомо, нікого не виправляли, а навпаки, породжували і примножували відповідне зло.

Втім, в основному, добрі вчинки поцінуються в суспільстві, а людей, які їх творять безкорисливо, народ поважає. До того ж справжні

добрі вчинки і ставлення возвеличують людину у власних очах, приносять їй радість. Така вже природа більшості. Інакше людина не вижила б як біологічний вид.

Учитель: А що вам потрібно, щоб поважати гідність іншого?

Учні: Не так уже й багато: усвідомлення необхідності, бажання, волю та реальне цивілізоване ставлення і ніяких фінансових затрат.

Учитель: Як ви гадаєте, чи можна спілкуватись за вашими правилами поведінки не лише з гомосексуалами, а й з іншими представниками маргінальних груп (бомжами, алкоголіками, наркоманами, ВІЛ-інфікованими)?

Орієнтовні відповіді учнів. Звичайно, можна. Повага людської гідності — імператив цивілізованого суспільства. Право на повагу гідності найбільш фундаментальне і невід'ємне людське право. Навіть у ситуаціях, в яких можуть розпоряджатися життям людини (на війні) ніхто не вправі позбавити людину гідності, права залишатись собою. Поле гідності недоторканне для кожного. Наприклад, бомжі, жебраки поступаються не своєю гідністю, а соціальним статусом, який ніякого відношення до їхньої людської гідності не має. До того ж, стати безхатченком чи злидарем у наш час можна як через соціальні причини (війну, дефолт, не виплачений кредит, скорочення робочого місця), так і через особисті (хвороби, конфлікти в сім'ї, борги, згубні звички та ін.). Для деяких осіб — це їхній добровільний вибір.

За сучасним законодавством бродяжництво не є злочином. Є таке моральне правило: якщо не знаєш, як ставитись до людини — стався по закону.

Разом з тим, є значна частина досить багатих індивідів, готових заради престижного місця, грошей, становища, влади поступитись своєю гідністю та принизити інших. Якщо святиня власної гідності зраджена, святим стає те, заради чого нею жертвують. А це вже справжнє рабство.

Підсумок заняття.

Учитель:

- Які проблеми ми розглядали на сьогоднішньому занятті?
- Чи потрібно було піднімати ці питання?
- Чи цікаво вам було?
- Що не сподобалось?
- Які ще проблеми моралі ви хотіли б розглянути на подальших заняттях?

Розділ II. ВЛАСНА (ОСОБИСТА) ГІДНІСТЬ

Тема: «Феномен власної гідності» (2 год)

Мета заняття:

- 1) Ознайомити учнів з поняттям власна (особиста) гідність.
- 2) Розвивати уміння самопізнання, самооцінки, саморегуляції моральної поведінки.
- 3) Виховувати почуття власної гідності.

Учитель: Любі друзі! З якими моральними поняттями ми ознайомились на попередніх виховних годинах?

- Які практичні творчі види роботи ви здійснювали?
- Чи пробували ви застосовувати розроблені вами правила поведінки у спілкуванні з іншими? Які це дало результати?
- Наведіть, будь ласка, приклади.

Відповіді учнів.

Учитель: На сьогоднішньому занятті ми продовжимо вивчення загальної теми «Культура гідності», але будемо розглядати іншу її складову **власну гідність**, яку ще називають **особистісною**.

На попередніх заняттях ми дійшли висновку, що людську гідність можна розглядати як кредит, наданий людині для її самореалізації та морального вдосконалення. Людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини — власній гідності.

Проблема почуття особистісної власної гідності розкривалась у психологічній, філософській, педагогічній літературі в різних аспектах.

Видатний український педагог В.О. Сухомлинський звертав увагу на те, що почуття власної гідності має стати помітним у життєдіяльності людини, бо «гідність — це мудра влада тримати себе в руках. Благородство людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне й що негідне. Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає в тебе презирство і огиду» [18, с. 387].

Психолог О.Л. Кононко підкреслювала, що особистість з почуттям власної гідності має здатність підтримувати своє повноцінне буття, розраховувати на себе, брати до уваги свій природний потенціал, заявляти про себе іншим людям, відстоювати свої права, докласти зусиль для власного благополуччя. Науковець зазначала, що така особистість вміє:

- оптимістично ставиться до власних можливостей, довіряє собі, за умови відсутності поряд дорослого покладається на власні сили;
- володіє адекватними засобами допомоги та підтримки себе у складних ситуаціях, конструктивно діє у нових умовах;
- як правило, поводить себе по відношенню до себе та інших чесно і правдиво;
- цікавиться собою: спостерігає, аналізує свої дії, досягнення, вчинки; придивляється до зовнішності, запитує про внутрішнє життя;

- схвалює себе за певні здобутки, поважає за позитивні якості, вчинки, високі досягнення у певних сферах життєдіяльності;
- знає, що їй вдається краще, а що — гірше; має уявлення про те, що не може бути бездоганною й успішною в усьому;
- покладається не лише на оцінки авторитетних людей, але й на реальні кількісно-якісні показники результату своєї діяльності, довіряє власній самооцінці;
- здатна поводитися совісно за відсутності контролю дорослого та його стимулюючих впливів.

Академік І.Д. Бех у статті «Почуття гідності у духовному розвитку особистості» визначає гідність як надцінність, основу духовної свободи, усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення [4]. Він наголошує, що благородна ідея про людину як найвищу цінність, яка плекалася протягом досить тривалого часу, може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності. Життя особистості в культурі гідності, або її духовне життя, означає, що засвоєвана нею *мораль доброчинності* у відповідній системі морально-духовних цінностей стає змістовною основою гідності як інтегральної її цінності. По-іншому, йдеться про особистісну гідність людини як регулятор її поведінки, про життя за законом гідності. Тут гідність має виступити *надцінністю* як морально-духовне утворення вищого порядку; у цьому сенсі всі інші цінності доцільно вважати у різному ступені конкретними. Гідність як надцінність причетна до формування кожної конкретної цінності, оскільки смисл останньої пов'язується з гідністю як надмотивом.

Відданість цінності гідності означає, що вона дає головні орієнтири напрямку життя для тих, хто її обрав. Особистість, для якої гідність виступила надцінністю, виносить судження щодо себе, виходячи зі ступеня досягнення цього морально-духовного утворення.

Гідність як надцінність є домінантною ознакою особистості. У такому статусі гідність доцільно трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість.

Цей феномен не лише оцінюється вище від інших цінностей, а може у деяких випадках ставити під сумнів і заперечувати інші цінності. Нова моральна траєкторія, що пов'язується з етикою гідності, утверджується шляхом переоцінки існуючих цінностей.

Людина культури гідності — це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній покликання, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

Культура гідності постулює свідомість й самосвідомість як психологічне джерело цього почуття, а його носія як раціонального діяча. Тому основним критерієм сформованості суб'єкта культури гідності має бути його психологічна готовність до раціонального вчинку. Саме так має бути організоване життя людей у культурі гідності: *бути працюючими та раціональними в задоволенні власних потреб — цінностей, і через*

особистісне удосконалення, яке з цього випливає, допомагати задоволенню розумні потреби інших.

Осмысливши ці характеристики власної гідності науковців, дайте, будь ласка, відповідь, чим же людська гідність відрізняється від власної?

Орієнтовна відповідь учнів.

Людська гідність дана людині законом, власну потрібно заслужити своєю моральною поведінкою, вчинками, ціннісним ставленням до інших, самовдосконаленням.

Учитель: Для того, щоб вдосконалювати себе, потрібно, по-перше, знати себе, вміти оцінювати, позитивно ставитись до себе, хотіти вдосконалитись і вміти це робити. Ось цим ми і займемось на наступних заняттях.

Тема: «Власна гідність – шлях до себе кращого» (2 год)

Мета:

- формувати в учнів прийняття себе таким, як є; усвідомлення власної гідності, значимості і цінності; прояв людської гідності; віру в свої сили;
- розвивати уміння об'єктивно поцінювати свої чесноти;
- виховувати почуття благородства як вищої моральної цінності;
- ознайомити з технологією самовиховання особистості.

Епіграф

Будьте світочами собі,
Будьте собі опорою,
Бережіть істину в собі
Як єдиний світоч.

Будда

Вступне слово.

Любі друзі, на попередніх заняттях ми ознайомилися з основними проявами власної гідності. Згадайте їх.

Відповіді учнів.

Слово вчителя: Рано чи пізно кожна людина відчуває потребу стати кращою, іншими словами, вона прагне до «Я» — ідеального. Очевидно, ви вже знайомі з цим відчуттям? Адже тільки маленька дитина не порівнює себе ні з ким, радіє життю і знає, що вона прекрасна. А у свої 14 років дехто з Вас вже встиг почути від однокласників, друзів, рідних, а, можливо, й учителів, що він поганий, злий, лінивий, невдаха, негідник, тупий та ін. Звичайно, оптимізму ці ярлики Вам не додали.

Крім того, Ви вже й самі потихеньку згодились, що хтось кращий, сильніший, заможніший. Декого переслідують почуття знедоленості й неповноцінності.

Щоб ці проблеми не поглиблювались і не псували Вам життя в майбутньому, потрібно вже тепер з ними вміло і рішуче боротись. Для цього необхідно не так уже й багато. Розпочніть з того, що повірте в Себе, полюбіть Себе. Нехай щоранку разом з Вами просинається установка: «Я — найчарівніша і найпривабливіша», «Я — добрий, розумний, дотепний, любимий і везучий». Для чого? По-перше, це приємно. Завтра ж вранці не забудьте перевірити, чи дійсно установка спрацювала, і Вам стало приємно.

По-друге, таку людину починають любити оточуючі. Психологи довели, що глибока самоповага, впевненість, любов до себе діють на інших як гіпноз на підсвідомому рівні. Образ себе стає образом для інших. Люди люблять таку особистість тому, що її легко любити. Вона відкрита для любові, готова поважати і цінувати інших.

Не ждїть, щоб Ви сподобались комусь першими. Це не так важливо. Головне, щоб люди подобались Вам. Випереджувальна доброзичливість спонукає до прояву благородних вчинків. Людське благородство — це діяння найвищого морально-духовного рівня особистості.

Як кажуть мудрі, із зерна любові виростає сад, а з агресії — джунглі. Подумайте, які зерна Ви носите у своїй душі? Що з них проклунеться — залежить, перш за все, від Вас.

Втім, любов до себе не сліпа. Вона не виключає самокритики. Люди з почуттям власної гідності мають об'єктивну самооцінку, не бояться порівнювати себе з іншими, поцінують чужі достоїнства, прагнуть позбутись недоліків, хочуть стати кращими і стають ними. Це і є шлях до свого ідеального «Я», до себе кращого, гуманнішого.

Безперечно, майже кожному з Вас хтось подобається, і Вам хотілося б бути, як Він. Але люди не вишивки, не клони. Вони всі різні, з різними здібностями і можливостями, зі своїми характеристиками та достоїнствами. І не варто себе «вишивати» з чужого узору. Кожен з Вас неповторний і тим цінний. Не варто прагнути стати таким, як хтось, навіть найзнаменитіший. У житті краще вибрати свою стежку, де немає ні перших, ні останніх, а є тільки Ви. Шлях до свого ідеалу — це шлях до себе кращого, застрашного, у порівнянні лише з собою вчорашнім.

Зараз Ви ознайомитесь з одним дуже цікавим тестом, який, можливо, допоможе Вам бути успішнішим на шляху до свого ідеального «Я».

Тест «Що ти за птиця?» [12, с. 336]

Мета цього тесту допомогти вам зрозуміти, що немає загальних рекомендацій, як вдосконалювати себе. Одна і та ж якість може прикрасити одну людину, а іншій зашкодити.

Відповідь на запитання:

Відповідаючи на запитання, потрібно вибрати із трьох відповідей одну. Якщо у вас є сумніви виберіть найбільш ближчу вам версію. Та чи інша відповідь не свідчить про те, що ви гірший чи кращий, а про те, що ви такий або інший.

1. Мені 15 років, я збирався погуляти з друзями, а мама раптом заявляє: «Вже пізно, нікуди ти не підеш». Я:

а) дуже прошу маму, щоб вона мене все-таки пустила на вулицю, але якщо вона буде все одно настоювати на своєму, то залишусь удома;

б) скажу собі: «А я нікуди і не хочу йти» й залишусь вдома;

в) скажу: «Я вже дорослий. Не принижуй мене перед друзями, я все одно піду».

2. У випадку незгоди я звичайно:

а) уважно прислухаюся до думки іншого і прагну взаємної згоди;

б) уникаю моральних суперечок і прагну добитись свого іншими шляхами;

в) відверто висловлюю свою позицію, намагаюсь переконати співрозмовника.

3. Я уявляю себе людиною, яка:

а) має власну гідність, оптимістично ставиться до власних можливостей, довіряє собі, спирається на власні сили;

б) завжди прагне бути собою, володіє методами самопізнання, самооцінки, самовладання;

в) любить підкоряти інших своїй волі попри їхні бажання, права, гідність.

4. Моє ставлення до романтичного кохання:

а) бути завжди з улюбленою людиною — найбільше щастя в житті;

б) це добре, але до тих пір, доки від мене не вимагають забагато, не використовують як засіб і не принижують гідність;

в) це прекрасно, особливо коли кохана людина дає мені все, що потрібно.

5. Якщо я розстроєний, то:

а) постараюсь знайти когось, хто б мене втішив;

б) намагаюсь не звертати на це увагу;

в) починаю злитись і можу зігнати злість на оточуючих, принизити їх.

6. Якщо вчитель не зовсім справедливо розкритикував мене, то:

а) мене це зачепить, але я постараюсь цього не показувати;

б) мене це обурить, я буду активно захищатись, протистояти зневажливому ставленню до себе, відстоювати власну гідність;

в) мені буде прикро, але я сприйму те, в чому він правий, і постараюсь ці помилки виправити.

7. Якщо хтось дошкулить мене моїм недоліком, то я:

а) дратуюсь і мовчу, переживаючи образу в собі;

б) очевидно, розізлюсь і відповім тим ж;

в) розстроююсь і починаю виправдовуватись.

8. Я краще всього дію, якщо я:

а) сам по собі;

б) лідер, керівник;

в) член команди.

9. Якщо я закінчив якусь складну роботу, я:

а) просто переходжу до іншої справи;

б) показую іншим, що я вже все зробив, переживаю за це;

в) хочу, щоб мене похвалили.

10. На вечірках я звичайно:

а) нишком сиджу у куточку;

б) прагну бути в центрі всіх подій;

в) здебільшого допомагаю накривати на стіл, мити посуд.

11. Якщо продавець грубо відповість, не додасть мені здачу, то я:

а) вимагатиму її, відстоюватиму себе;

б) розстроююсь, але промовчу;

в) не зверну уваги. Дрібниці не варті того, щоб через них засмучуватись.

12. Якщо я відчуваю, що злюсь, то:

а) виявляю свої почуття і звільняюсь від них;

б) почуваю себе незручно;

в) намагаюся вгамуватись.

13. Коли хтось зневажливо говоритиме про Україну, українців, то я:

а) безкомпромісно і жорстко протистоятиму зневазі до своєї нації, відстоюватиму її гідність;

б) чекатиму, що хтось із друзів виступить проти обмовника, вступиться за честь Батьківщини;

в) стараюся не звертати на це уваги і надіюся, що так робитимуть і оточуючі.

14. Якщо хтось мене образив, то:

а) я відкрито висловлюю йому свої обурення;

б) вгамую свої емоції якоюсь справою або розмовою, корона не злетить;

в) натякну йому сам або через когось.

15. Мій девіз:

а) переможець завжди правий;

б) весь світ любить люблячого;

в) тихіше ідеш — даліше будеш.

Про що свідчить тест.

За допомогою тесту ви можете співвіднести себе з трьома досить різними і яскравими особистісними образами, умовно названими «Голуб», «Страус», «Яструб». Опрацюйте результати своїх відповідей. Для цього розбийте 15 запитань-відповідей тесту на 3 п'ятірки: 1-5, 6-10, 11-15. Щоб дізнатись на скільки ви «Голуб», порахуйте, скільки у вас відповідей «А» у першій п'ятірці, «В» у другій п'ятірці і «Б» у третій. Максимум може бути 15, мінімум — 0. Прояв у вас «страусиних» рис покаже сума «Б» у першій п'ятірці, «А» в другій, «В» у третій. Відповіді «Яструба» — «В» у першій п'ятірці, «Б» у другій і «А» у третій. Якщо у вас, наприклад, 11 «голубиних» відповідей, 4 «страусиних» і жодної «яструбиної», то зрозуміло, що ви тяжієте до «Голуба», трішки «Страуса» і нічого спільного з «Яструбом». Якщо всього порівну, то у вас всього потроху і в різних ситуаціях ви проявляєте себе по-різному.

Правда, з'ясуйте, що ви взяли від «Голуба» — добру м'якість чи нерішучість? Від «Страуса» — емоційну стабільність чи замкнутість? Від «Яструба» — рішучість чи агресивність. Для цього уважно ознайомтесь із характеристиками цих особистих типів.

«Голуб»

Це м'яка, любляча, чуйна людина. Голуби потребують любові, поваги, бажають діяти і ставитись до людей гуманно. Від цього залежить їхнє щастя і безпека, заради цього вони готові на самопожертву.

Голуби часто — слабаки і мляві. Вони поважають права та гідність кожної людини, готові зробити все для інших — і найчастіше те, чого потім чекають від інших. Прямо попросити чи вимагати те, що їм потрібно, вони чи бояться, чи не вміють. Добрі і поступливі тому, що боязливі.

Голуби мріють, щоб їх розуміли з півслова і вгадували їхні бажання, терпимо ставляться до інших, співчують їм. Не зустрівши чуйних людей — розчаровуються. Замість того, щоб чимось серйозним зайнятися, багато мріють. Не вміють протистояти зневажливому ставленню до себе.

Голуби часто грають другорядні ролі, сприяючи підйому інших. Абсолютно не амбітні, у них відсутні егоїстичні мотиви. Вони краще почувуються за тронем, а не на ньому. Побоюються проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. У ролі лідера почувують себе невпевнено. Голуби залежні від поглядів інших, віддані предмету обожнювання, не вміють протистояти аморальним впливам окремих осіб та соціуму. Часто стають жертвами маніпуляторів свідомістю, потрапляють у різноманітні секти та авторитарні угруповання. Вони страждають від дрібниць, часто забобонні. Своєю добротою і м'якістю заспокоїливо впливають на агресивних людей. Готові проявляти людяність у собі і навколо себе, виявляють випереджувальну доброзичливість. Свою власну злість спрямовують на себе, втрачають гаманці і ріжуть собі пальці замість ковбаси.

«Страус»

Страус — людина холодна, обачна, обережна і переважно тримається від усього на віддалі. Йому потрібний простір, а не хтось поряд. Якщо хтось підходить до нього занадто близько, то він відштовхує його, або часто тікає сам. Страус самодостатній, з почуттям власної гідності, він довіряє собі і поважає себе. Однак він прагне сховати в пісок не тільки свою голову, але й серце, і талант.

Страус уникає зв'язків і особливо наслідків, які можуть при цьому виникнути. Не вступається, коли зневажають інших. Життя з ними може бути досить холодним. Ображені страуси страждають мовчки і самотньо.

Втім, вони можуть захистити свої права, інтереси і гідність. Навіть якщо Страусом знехтували, він перенесе це досить спокійно. Вони ні до чого особливо не прагнуть, не чекають від людей і життя занадто багато, тому не дуже й розчаровуються. Їхня відчуженість забезпечує їм цілісність і самодостатність. Цього не вистачає як Голубу, який прагне підлаштуватись і сподобатись оточуючим, так і Яструбу, який хоче досягти успіху і завжди перебуває в русі. Однак замкнутість позбавляє Страуса кращого, що є в людях і в ньому, збіднює радість життя.

«Яструб»

Честолюбному, рішучому і хороброму Яструбу потрібна влада. Він вміє протистояти зневажливому ставленню до себе, відстояти власну гідність. Домагаючись своєї мети, досягаючи успіхів, Яструби намагаються використати інших, тому знаходять багато противників. Їхня агресивність, ворожість і деяка одержимість робить їх складними супутниками в житті. Вони вміють змусити кожного викладатись у справі і витягуватись перед ними у струнку, незважаючи на інтереси, гідність та права інших. Ними частіше захоплюються, ніж люблять.

Яструби вимагають поваги, підлеглості, відданості і захоплення. Вони усвідомлюють себе неповторною, вільною особистістю, творцем власної долі, який здатний реалізувати свої природні здібності, відстоювати свої права, честь і гідність. Яструби вміють орієнтуватись у сучасному законодавстві стосовно прав людини та поваги її гідності. Вони володіють правовими методами захисту людської гідності. У випадку необхідності

компетентно чинять опір. Яструби працюють більше, ніж інші, і вимагають вдячного ставлення до себе.

Вони прагнуть досконалості, ідеалу, безкомпромісні, вимагають «все або нічого». Люди цього типу оптимістично ставляться до власних можливостей, прагнуть розвиватись і досягати досконалості тепер і в майбутньому, довіряють собі, поважають і шанують себе. І хоч вони легко критикують себе і надто інших, на критику зі сторони реагують погано. Вона викликає в них злість, глибоку депресію, так як у душі вони не такі вже й жорстокі. Світ для Яструбів — це поле битви, і вони оточені ворогами. Але не варто турбуватись: вони озброєні розумом, передбачливістю, енергією. Це природжені стратеги. Вміють протистояти маніпуляторам свідомості. Проявляють самостійність у визначенні власної позиції стосовно національних інтересів, рідного краю. Єдина битва, яку вони програють, — це битва з самим собою.

Цей тест допоможе вам краще зрозуміти свій внутрішній світ, особливості характеру, визначитись, які риси у вас домінують — Голуба, Страуса чи Яструба.

Якщо вас у собі не все задовольняє і ви вирішили змінитись, будьте готові до ситуацій дискомфорту. Це неминучий етап на шляху самовдосконалення. Це як операція, після якої стане легше. Запропоновані вправи допоможуть вам звільнитись від слабких сторін вашої особистості і розвинути сильні. Часом вам може здаватися, що деякі вправи формують негативні риси, то нащо ж їх тренувати? Не турбуйтеся, ви виробите вміння, а не риси. (Битись не можна, але вміти битись часом буває вкрай необхідно).

Що потрібно Голубу

Загальні поради.

Вам потрібно дорослішати і ставати самостійним, розпочати жити своїм життям навіть всупереч очікуванням оточуючих. Поважайте себе. Усвідомте, що Ви не засіб, а мета, вільна особистість, найвища цінність суспільства, творець власної долі і долі країни. Вчіться бути людиною і для себе, а не лише для інших. Це не значить, що ви маєте стати егоїстом, але власну гідність, права, свої інтереси та свого народу вчіться відстоювати.

Вправи:

1. Вправа «Не посмішка»

Посмішка — це прекрасно, вона завжди вас прикрашає. Але вас і «ловлять» на посмішку: ви посміхнулись значить сказали «так». А чи завжди це правильно? Щоб стати вільною і достойною людиною навчилась не завжди відповідати посмішкою на посмішку. Дозвольте собі бути і серйозним, і похмурим, коли вам цього хочеться і коли це потрібно.

2. Вправа «Ні»

Вам важко сказати «Ні», щоб не образити людину. Але ж вас часто використовують, маніпулюють вами, принижують. Тому навчіться казати «ні» спокійно і рішуче, саме тоді, коли вам ніяково це сказати. Ви маєте на це право і таке «Ні» сприймається нормально.

3. Вправа «Перехоплення ініціативи»

Вчіться перехоплювати ініціативу в розмові і у справах.

4. Вправа «Нестандартні вчинки»

Ви занадто залежні від оцінок оточуючих людей і боїтесь вийти за межі стандартної поведінки. Дозвольте собі розумні, але нестандартні вчинки. Наприклад, пострибайте на автобусній зупинці, коли вам холодно, зробіть зарядку. Скажете, оточуючі будуть дивитись на вас як на ненормального. По-перше, вони не праві. По-друге, яке вам діло до їхніх поглядів і оцінок? Не ждiть, поки вас оцінять. Оцінюйте інших першими. Проявляйте інтерес до суспільного життя, подій, які впливають на національні інтереси українців, культивуйте в себе національну гідність. Цікавтесь та засвоюйте міжнародні та вітчизняні закони про права людини, повагу та захист її гідності, оволодівайте правовими методами захисту людської гідності.

5. Вправа «Свобода голосу, думок та емоцій»

Вчіться говорити голосно, чітко і впевнено, частіше висловлюйтесь категорично, вільніше проявляйте свої негативні емоції людям, які це заслужили, або просто в простір.

6. Вправа «Свобода звинувачень»

Вчіться у відповідь на звинувачення чи образи не виправдовуватись, а негайно переходити в контратаку і звинувачуйте самі. Робіть справедливі зауваження працівникам служби сервісу, торгівлі, оточуючим, використовуйте правові методи захисту своїх інтересів.

Що потрібно Страусу.

Загальні поради.

Ваша холодність, яка погіршує стосунки з оточуючими, — не вроджена, а наслідок вашого страху і переживань. Спробуйте відкрити себе світу, і світ відкриється вам. Ваше головне завдання — розкрити в собі інтерес і увагу до оточуючих людей, навчитись їх краще розуміти і відчувати, поважати і терпимо ставитись.

Вправи:

1. Вправа «Запам'ятай обличчя»

Виробіть звичку запам'ятовувати обличчя оточуючих вас людей. Подивились, закрили очі, спробували відтворити все зримо, в деталях. Не виходить, щось забули — дивіться знову, щоб запам'ятовування було повним.

2. Вправа «Як він сміється?»

Вдивляючись в чиєсь обличчя, спробуйте уявити: «А як ця людина сміється чи плаче. Як хитрує, грубить, свариться, ображається, радіє?»

3. Вправа «Очима інших»

У різних ситуаціях і з різними людьми постарайтесь подивитись на себе очима вашого співбесідника. Яке враження ви справили? Що про вас думають?

4. Вправа «Співпереживання»

У розмові на особисті, важливі для співбесідника теми намагайтесь активно, зацікавлено, широко слухати його, не перебиваючи, стараючись поставити себе на його місце.

5. У компаніях частіше виконуйте роль масовика-затійника. Не виходить — учіться. Домагайте інших, підтримуйте їх у захисті честі і гідності. Беріть участь у благодійній діяльності, громадських організаціях.

Що потрібно Яструбу.

Загальні поради.

Ви скрізь бачите ворогів і цим перетворюєте в них навіть тих, хто міг би бути другом, щоб цього не було, маєте навчитись миролюбності і доброзичливості.

Вправи:

1. Вправа «Посмішка»

Постарайтесь, щоб звичним виразом вашого обличчя стала доброзичлива посмішка. Внутрішня посмішка також має бути завжди.

2. Вправа «Мир тобі»

Перша фраза (внутрішня фраза, установка) при зустрічі з будь-якою людиною у вас має бути «Мир тобі! Якщо з ким-небудь починаєте суперечку, кожні 3 хвилини згадуйте і повторюйте «Мир тобі!» — це допоможе вам зупинитись.

3. Вправа «Передай ініціативу»

Частіше передавайте співбесіднику ініціативу в розмові. Нехай розмова буде про те, що хоче він.

4. Вправа «Приємна розмова»

Якщо проблема не принципова, намагайтесь розмову зробити просто приємною. Правий співбесідник чи ні — зробіть так, щоб йому було з вами комфортно, не принижуйте його. Говоріть менше, тихіше. Старайтесь згодитись, а не заперечити. Частіше говоріть «Так», а не «Ні». Уникайте категоричних фраз чи інтонацій.

5. Вправа «Компліменти і вдячність»

Використовуйте будь-яку нагоду, щоб сказати людині щось приємне про неї чи її вчинки. Покажіть це посмішкою, очима. Головне, щоб це було щиро.

6. Вправа «Грози не буде»

Стримуйте свої негативні емоції. Будьте терпимими, милосердними, толерантними. Проявляйте випереджувальну доброзичливість. Поважайте права та гідність кожної людини. Спробуйте тиждень не сваритись, всім прощати, розуміти, не критикувати, не робити зауважень, не засуджувати. Змогли тиждень. Зможете і довше.

7. Вправа «Мудрець»

Вчіться мудрості, спостережливості і вмінню програвати. Ви програли — ваш новий досвід і можливість отримати урок. Щоб не сталось, не засмучуйтесь, а запитайте себе: «А як би до цього поставилась мудра і достойна людина?»

Вчитель:

Цей тест і вправи Ви візьмете додому з тим, щоб без поспіху, глибше ознайомитись з ними, і щоб вони стали Вам у пригоді на шляху до себе кращого.

Запитання для обговорення:

1. Як Ви розумієте поняття «власна гідність»?
2. Чи можете Ви об'єктивно поцінювати свої чесноти?
3. До чого спонукали Вас дані заняття?
4. З чим Ви не згодні?

Власна гідність — це базис і показник вищої моральної свідомості, до якої мусить піднятися особистість. Аморальна людина достойною бути не може. Це принципово.

Мораль — явище конкретно-історичне. На кожному етапі розвитку суспільства вона має свою специфіку. Тоталітарній державі потрібна авторитарна мораль як форма суспільної свідомості з її забороняючою, вказівною, контролюючою та нормативними функціями. Вона передбачає жорстку унормованість поведінки особистості, що йде від суспільства, є зовнішньою для людини. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самотності, стриже всіх під одну гребінку.

Правовій державі, якою намагається стати Україна з 1996 року через громадянське суспільство (щоправда здебільшого декларативно), потрібна не авторитарна, а гуманістична мораль, яка визнає людину найвищою цінністю.

Сьогодні перед нацією стоїть завдання виховання громадянина-патріота, особистості вільної, достойної і, разом з тим, відповідальної, здатної до гуманістичної взаємодії і, в той же час, до самоствердження.

Утвердження гідності людини і всіх належних до цієї гідності пріоритетів її прав — це і є головне завдання гуманізму. Лише у громадянському суспільстві з його гуманістичною мораллю людина може реально відстояти і свою власну гідність, і свої права.

Тема: «Гуманістична мораль людини — фундамент розбудови громадянського суспільства» (2 год)

Мета: Допомогти учням усвідомити сутність громадянського суспільства та його необхідність для розбудови правової демократичної держави.

Стимулювати прагнення учнів бути активним суб'єктом громадянського суспільства.

Ознайомити учнів з сутністю гуманістичної моралі, розкрити її роль у розбудові громадянського суспільства.

Розвивати у вихованців риси гуманістичної моралі.

Хід заняття.

Вчитель: Доброго дня, шановні юнаки і дівчата! На дошці ви побачили тему нашої години спілкування — «Гуманістична мораль людини — фундамент розбудови громадянського суспільства».

— Які думки у вас це викликало? Спочатку про громадянське суспільство.

Підсумовуючи ваші висловлювання, ми дійшли висновку, що в 1991 р. Україна проголосила себе суверенною, незалежною, правовою, демократичною, соціальною державою. Це значить, що наша Батьківщина відмовилась від тоталітарного режиму з відсутністю свободи, насильством як засобом придушення вільнодумства і протесту, присвоєнням державою громадських функцій, проникненням пануючої ідеології в усі сфери життя і почала розбудовувати принципово інше відкрите демократичне суспільство. Суспільство, що ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини над інтересами суспільства і держави, функціонує на засадах гуманізму, демократії, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для росту добробуту народу.

Але, як свідчить наш двадцятирічний досвід, між декларацією мети і реальним життям знак рівності поставити не можна. Сьогодні в Україні на фоні страшної економічної, соціальної та правової кризи катастрофічно збільшується кількість злочинів, скоєних молоддю та неповнолітніми, наркоманами, хворих на СНІД, туберкульоз, алкоголізм, психічні захворювання. Повсемірно поширене хамство, озлобленість, всюдозволеність, проституція, порнографія. Завдяки матеріальному зубожінню більшості народу, для якого навіть звичайнісінькі газети стали недоступними предметами розкоші, а не те, що театр, опера, поезія — стрімко йде процес доруйнації, здичавіння людини. І найбільшій руйнації підлягає свідомість підрастаючого покоління.

У чому ж причина цих негативних явищ? Чому так повільно і важко здійснюються демократичні реформи? Чому демократія забезпечує гідне життя людям цивілізованого світу, а в нас катастрофічно зростає кількість зубожілих і знедолених? Чому те, що на Заході добре, в нас погано? На всі ці «чому» є одна відповідь. Не реально сьогодні заснути в тоталітарному суспільстві, а завтра прокинутись у демократичному. Формування правової демократичної держави можливе лише на основі розвинутого громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури громадян, розквіт патріотизму, національної самосвідомості.

Громадянське суспільство — це система самостійних і незалежних від держави громадських інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації прав людини, її інтересів і потреб, самореалізації окремих індивідів і колективів. Права, інтереси і потреби груп і індивідів виражаються і здійснюються через такі інститути громадянського суспільства як сім'я, профспілки, політичні партії, творчі об'єднання, кооперативи, соціальні рухи, органи самодіяльності та ін.

Після ознайомлення із цим, в цілому, аргументованим визначенням можуть виникнути запитання «Невже раніше в нас не було громадянського суспільства? Адже ж були, профспілки, творчі об'єднання, сім'я та ін. І як це тепер його немає? Ми ж громадяни України».

У тому то й справа, що не було і поки що немає. Бо справжнє громадянське суспільство можливе лише в демократичній державі. Тоталітаризм, авторитаризм і громадянське суспільство — речі несумісні. Ключові слова громадянського суспільства — права людини, власність, Закон. Та головна ознака цього суспільства — люди з демократичною свідомістю. Вони переконані, що держава, це не лише територія та апарат управління, а живий політичний організм, наділений загальною волею, яка завжди спрямована на збереження та забезпечення благополуччя людей і яка є джерелом законів для всіх і мірилом справедливого і несправедливого.

Громадяни з демократичною свідомістю розуміють, що вони як платники податків утримують урядовців для того, щоб поліпшити, а не погіршити своє життя. Тому вони не стануть принижуватись перед чиновниками будь-якого рангу. Їх не можна купити на виборах чи обманути якимось хитрим трюком.

Громадяни з демократичною свідомістю усвідомлюють, що держава — це не країна, не чиновники. Чиновники для людей, а не люди для чи-

новників. Механізм не може бути хазяїном. Що контроль — це привілеї народу. Що багатство народу не можуть присвоювати окремі особистості. Що дресура влади є звична робота демократії. Що демократія — це народовладдя, яке підкорило собі систему управління. Що просто так не може бути доброї влади, її потрібно контролювати.

Базою громадянського суспільства є ринкова економіка. Духовна сфера громадянського суспільства передбачає дію закону, плюралізм в області ідеології, реальну свободу слова, друку, совісті, високий рівень політичної, моральної, правової культури. Громадянське суспільство відрізняється від простого суспільства тим, що його члени через свої організації вміють законним способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і одночасно зміцнюючи засади демократичної правової держави. З одного боку, воно виступає як джерело опозиції держави, а з іншого — взаємодоповнює і розвиває її. В громадянському суспільстві обов'язки громадянина не нижчі за обов'язки президента, адже громадяни вибирають президента, а не він їх.

Для посткомуністичних держав формування громадянського суспільства є сьогодні необхідною умовою їх переходу до ринку і правової державності. Спроба негайно ввести принципи правової держави ще до створення елементів громадянського суспільства з високим рівнем правової культури громадян не може увінчатись успіхами. У цьому ми мали нагоду переконались на власному досвіді.

Заяпитання для обговорення:

1. Яку роль відіграє громадянське суспільство у розбудові правової демократичної України?
2. Чи правомірно констатувати наявність розвиненого громадянського суспільства в авторитарній державі?
3. Хто має розбудовувати громадянське суспільство?
4. Чи готові ви до цього?
5. Чи можете ви вже сьогодні брати участь у розбудові громадянського суспільства?

Ознайомлення з поняттям гуманістична мораль.

Вправа «Коло».

Вчитель пропонує учням по колу, але за бажанням, висловити власні міркування про те, що на їхню думку означає поняття мораль, для чого суспільству потрібні моральні цінності? Яка традиційна мораль існує в нашому суспільстві?

Вчитель: Підсумовуючи ваші відповіді, хочу наголосити, що єдиної моралі на всі віки і епохи у людства немає. Видів моралі є стільки, скільки існує релігійних вірувань та популярних філософських вчень. Не дивлячись на те, що існують такі вічні цінності як любов, добро, щастя, на кожному етапі розвитку суспільства люди наповнюють ці поняття новим змістом. Функції моралі змінюються в залежності від рівня розвитку суспільства. З 1917 до 1991 року домінуючою в нас була комуністична мораль.

Після здобуття незалежності на зміну атеїстичній комуністичній моралі прийшла християнська, як традиційна для більшості українського народу.

Однак, виходячи з перспектив подальшого розвитку нашої Вітчизни, можна стверджувати, що саме гуманістична мораль, яка базується на кращих загальнолюдських цінностях, має стати основою громадянського суспільства. Без культивування таких моральних цінностей як добро, відповідальність, почуття власної гідності, підприємливість, чесність, совісність, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів. Двадцятирічний досвід незалежної України зримо показав, що вона не стане ні правовою, ні демократичною, якщо не стане моральною.

Тим часом у суспільстві за підтримкою владних структур прогресує релігійна експансія, посилюється вплив різноманітних конфесій на формування світогляду українців. Особливу активність проявляють християнські церкви.

Погляньмо, чи всі християнські заповіді відповідають вимогам гуманістичної моралі громадянського суспільства, чи можна їх віднести до загальнолюдських цінностей, чи дійсно Біблія вчить добра? Ось що заповідав Бог Мойсею: «...боятися Господа Бога твого, ходити всіма Його дорогами, і любити Його, і служити Господові, Богу твоєму, усім серцем своїм і всією душею своєю, виконувати заповіді Господа та настанови Його» (Повторення Закону, 10: 12).

А ось що буде тим, хто не слухається Бога: «Пошле Господь на тебе прокляття і замішання, і нещастя на всякий почин твоєї руки... Приліпить Господь до тебе моровицю, аж поки вона не вигубить тебе... Ударить Господь тебе сухотами і пропасницею, і запаленням, і гарячкою, і мечем, і посухою, і іржею — і вони будуть гнати тебе, аж поки ти не загинеш.

Відасть тебе Господь на поразку ворогам твоїм... І буде труп твій на їжу для всякого птаства небесного та для худоби земної, і не буде нікого, хто б їх пополошив. Ударить тебе Господь Єгипетським гноєм, гудзами, лишаями, струпами такими, що не зможеш їхвилікувати. Ударить тебе Господь божевіллям, і сліпотою, і туподумством.

І будеш ти їсти плід утроби своєї, тіло синів своїх та дочок своїх...» (там само, 28: 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 53).

Це тільки дещо з довгого переліку обіцяних Богом методів заохочення до любові. Але тільки на свої методи Бог не покладається. Основну роль у стимуляції любові до себе Бог відводить людям.

«Коли намовить тебе брат твій, ...або син твій, або дочка твоя, або жінка..., або приятель..., таємно говорячи: «Ходімо ж і служім іншим Богам...», то не будеш згоджуватись з ним і не будеш слухатися його, ...і не змилосердишся, і не сховаєш його, бо конче заб'єш ти його, рука твоя буде на ньому найперше, щоб забити його, рука всього народу — на останку. І закидаєш його камінням, і він помре...» (там само, 13: 7-11).

А якщо ціле місто захоче служити іншим богам, то тут уже камінням не обійтись. У цьому випадку: «...вибий мешканців твого міста вістрем

меча, ...та худобу його вибий вістрем меча. А всю здобич його збереш до середини майдану його і спалиш вогнем те місто та всю здобич його цілковито для Господа, Бога твого. І стане воно купою руїн навіки, не буде вже воно відбудоване» (там само, 13: 13-17).

Тим, хто не читав Біблію, варто замислитися, наскільки гуманні та толерантні сьогодні ці заповіді, чи не суперечать вони заповіді «Не вбий», наскільки стимулюють любов до ближнього, попереджують злочинність, вчать поважати права іншої людини, її свободу совісті.

Суть проблеми не в тому, добра чи погана християнська мораль, а в тому, що вона в принципі не відповідає завданням сьогодення, які пов'язані, в першу чергу, з правами людини, її свободами, розбудовою правової демократичної держави.

Християнська мораль — нормативно-регулятивна. Норма йде від Бога.

Сучасна гуманістична етика віддає перевагу діям, які продиктовані вільним вибором, а не регулюючими вказівками. Справжня внутрішня свобода забезпечується орієнтацією на справжнє добро, звичку віддавати йому перевагу. Не ображаючи приборчаників жорсткого дотримання релігійних заповідей, відмітимо, що в релігійній етиці основним методом моральної регуляції виступає зовнішній примус, який здійснюється через механізм підкорення з опорою на страх Божий, тобто віру в те, що за життя «не по закону Божому» на людину чекає покарання, або вже «на цьому» світі, або на «тому». Вільний же вибір забезпечується розумом і волею, залежить від рівня пізнання, свідомості і виваженості особистості. Сам процес вибору реалізується інформованою волею: саме вона рухає розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатності передбачати наслідки своїх дій і готовності нести за них відповідальність. Тобто вибір є вільним, коли до нього підключені усі інтелектуальні і вольові можливості особистості. Він обмежений і не вільний, коли місце розуму займають почуття, які викликані зовнішнім примусом, а волевиявлення особистості ускладнене протиріччями між хочу, можу і треба. Людина досягає свободи по мірі того, як вона здійснює акти усвідомленого вільного вибору в практичній діяльності, засвоюючи цінності, які сама вчиться розпізнавати і оцінювати.

Свобода не стільки факт, скільки можливість — справжнє завоювання людської особистості. Вона повинна досягатися всупереч перепонам і несприятливим обставинам, з якими особистість зустрічається.

Вірити або не вірити в Бога, дотримуватися або не дотримуватися обрядів, має вирішити для себе кожна людина, яка перед собою свідомо поставила і розв'язала цю проблему в рамках свободи совісті. Адже совість — це внутрішній контроль, здатність до активної самооцінки, аналізу оточуючої дійсності, наявних у суспільстві моральних принципів. Це індикатор, який визначає відповідність індивідуальної поведінки особистості вищим моральним цінностям — божественним чи гуманістичним.

У демократичному суспільстві принцип відокремлення школи від церкви має залишатися непорушним.

Універсальність гуманістичних ідей обумовлена їхнім застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. У гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до різноманітності і багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну.

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони відносяться до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури.

Єдність цілей і засобів у гуманістичному світогляді — значить недопущення будь-яких спроб будь-якими засобами досягти своїх цілей. Не можна поступатись гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю. Насильство і терор не можуть використовуватись як засоби регулювання відносин між людьми, якими б благородними цілями вони не прикривались.

Гуманістичний світогляд, як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів базується навколо одного центру — людини. Саме людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому її ставлення містить не лише оцінку світу, як об'єктивної реальності, але й оцінку свого місця у навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто до всього світу в цілому.

Цінність на відміну від норми (заповіді, морального кодексу) передбачає вибір. Тому у повсякденних ситуаціях вибору найбільш яскраво проявляється особистісна сутність людини, рівень її моральної культури. Моральна норма — це конкретні правила поведінки, які визначають, як людина має поводити себе у суспільстві. В них чітко простежується імперативний характер, а сама дія стимулюється громадською думкою. Однак часто ця думка буває неоднозначною, орієнтованою на загал. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самобутності, стриже всіх під одну гребінку.

Розглядаючи проблему суб'єкта моралі, гуманістична етика виходить з того, що мораль — це завжди стосунки суб'єктів, причому рівноправних. Тому у сфері моралі людина не може не бути суб'єктом.

Гуманістична етика розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності, визнаючи, що «мета людини — бути собою, а умови досягнення такої мети — бути людиною для себе» (Е. Фромм) [19].

Основи доброчесності закладені в самому характері зрілої і цілісної особистості, а зло полягає в байдужості до свого «Я». Гуманістична етика визнає цінністю не норми, принципи та ідеали, а саму людину, її життя й унікальність. Тому не самозречення і себелюбство, — а любов до себе, не хтування індивідуальним, а утвердження свого істинно людського «Я» — ось вищі цінності гуманістичної етики.

Гуманістична етика базується на вірі в людину, визнанні її автономності, незалежності, свободи й розуму. Вона вважає, що людина

спроможна самотійно розрізнати добро і зло й правильно робити етичні оцінки. Людина для неї — «міра всіх речей». Немає нічого ціннішого, ніж людське життя.

Людина зростає до себе і свого щастя лише у взаємодії з іншими людьми. Крім цього, любов до іншої людини, будь-якої форми життя — це її власна сила, завдяки якій вона рідниться зі світом і робить світ по-справжньому своїм. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності, критерії морального прогресу.

Гуманістичні цінності проявляються в реалізації сутнісних сил людини, моральному вдосконаленні, особистісному розвитку. Тому, моральні цінності — це звернення особистості до вищих духовних цінностей. До них відносяться такі моральні феномени, як Добро, Свобода, Обов'язок, Честь, Совість, Гідність, Щастя, Любов. Вони співвідносяться не з нормою, а з уявленням про гуманістичний ідеал, як сходження людини до себе кращої.

Гуманістична мораль громадянського суспільства, яке є гарантом розбудови демократично-правової України, відрізняється від інших видів моралі тим, що його члени через свої організації вміють законним, цивілізованим способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави.

Гуманістична мораль базується на культурологічній основі, для якої характерний узагальнюючий, інтегративний підхід. Не відкидаючи ні натуралістичної природи моралі, ні ролі релігії в її розвитку, ні її соціальних основ, вона передбачає входження моралі в історичний процес і розглядає її як культурний феномен. Її сутність полягає у тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування.

Практична робота.

Участь у диспуті «Якому Богу молитися учням?» (Християнська мораль чи гуманістична).

Підсумок заняття.

Відповіді на запитання:

1. В чому відмінність гуманістичної і авторитарної моралі?
2. Чи буває повна свобода особистості? Де її межі?
3. Чим відрізняється свобода від всюдозволеності?
4. Поясність вислів Цицерона «Ми повинні стати рабами законів, щоб стати вільними».

Тема: «Моральність — реальний стан моральної свідомості особистості, прояв її гідності» (3 год)

Тема: Моральність — згусток всіх чеснот: доброти, відповідальності, совісті, милосердя, чесності, поваги, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності.

Мета: сприяти усвідомленню учнями сутності поняття «моральність», змістового наповнення понять «доброта», «відповідальність», «совість», «милосердя», «чесність», «повага», «правдивість», «працелюбність», «справедливість», «гідність».

Хід заняття.

I. Актуалізація опорних знань.

Вчитель: На попередніх заняттях ми намагалися усвідомити сутність і принципи гуманістичної моралі. Чим, на Вашу думку, гуманістична мораль відрізняється від авторитарної? (Відповіді учнів)

Вчитель: Дійсно, гуманістична мораль — це унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною, результатом якого є форма свідомості людини, що базується на системі ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Гуманістична мораль спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. Систему гуманістичної моралі становлять гуманістичні ідеї, принципи, гуманістичні ідеали, гуманістичні цінності та гуманістичні почуття.

II. Ознайомлення з поняттям «моральність».

Вчитель: Мораль, як форма свідомості людини, проявляється у моральних відносинах і моральній діяльності. Характеристикою особливо виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними принципами, переконаннями та ідеалами, є **моральність**.

Якщо **мораль** — це сфера суб'єктивних **уявлень** людини про етичні цінності, добро і зло, то **моральність** — це прояв моралі **на практично-му рівні**. Моральність означає здатність людини робити свідомий вибір на користь добра, спроможність робити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішнім переконанням, на добровільних засадах, а тому збігається з моральною свободою особистості.

Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою.

Психологи відводять гуманістичній моральності ціннісно-орієнтуючу функцію людської поведінки, оскільки моральна самореалізація особистості найбільш ефективно здійснюється завдяки активізації ціннісно-орієнтуючого потенціалу моралі. Однак так думають не всі. За З. Фрейдом, сутність моральності зводиться до обмеження природних потягів людини.

Мета гуманістичної етики не витіснення людського зла, а плодотворне використання властивих людині первинних можливостей, розвиток її здібностей і талантів. Але щоб наша власна свобода не заважала реалізації свободи інших людей. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізнити добро і зло й правильно робити етичні оцінки.

Проявом моральності людини є наявність у неї моральних чеснот. **Моральні чесноти** — це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнішу форму засвоєння людиною **добра**.

III. Вправа «Коло».

Вчитель пропонує учням по колу, але за бажанням, висловити власні міркування з наступних питань:

- Що, на Вашу думку, є добро?
- У яких вчинках людини проявляється добро?
- Що є антиподом добра? (Зло).
- Чи можете Ви навести приклади, коли у реальному житті добро оберталося злом і навпаки? Які?

Вчитель: Підсумовуючи Ваші відповіді, наголосимо на тому, що добро виявляється у вчинках, спрямованих на користь іншої людини, на щастя й піднесення людей, на ствердження самоцінності кожної особистості.

Добро орієнтує на ставлення до людини як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів.

Добро — це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Добро безкорисне, щедre і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, головним критерієм добра є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини — її саморозкриттю, самовияву, самореалізації, — все, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра є гуманізм і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). Таким чином, у категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне у сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в понятті зла — уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особистого щастя і гуманності у стосунках між людьми.

IV. Робота в групах.

Вчитель: У різних народів завжди вважалися добром милосердя, любов, справедливість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність та інші чесноти. Наявність саме таких чеснот і є проявом моральності людини.

— Давайте розглянемо сутність основних чеснот гуманістичної етики. (Учні об'єднуються у 5 груп. Кожна група отримує теоретичний матеріал, який висвітлює змістове наповнення однієї з чеснот моральності. Завдання:

- Прочитайте й обговоріть у групі зміст поняття.
- Визначте характерні особливості прояву цієї чесноти у людини.
- На плакаті схематично створіть ідеальну модель людини, якій притаманна ця чеснота.
- Приготуйтеся презентувати результати роботи групи перед одно-класниками).

Завдання для 1 групи.

Доброта

Доброта — це стиль поведінки: привітна посмішка, доречна люб'язність, акт милосердя, безкорисна допомога. Добра людина — вдячна, вона здатна проявити добродійність до іншої людини.

Добра людина — це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чиїсь радість або горе навіть тоді, коли вона обтяжена своїми проблемами. Вміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою.

Добра людина — справедлива. Справедливість — це об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини.

Завдання для 2 групи.

Відповідальність

Відповідальність є усвідомлення і переживання людиною покладеного на неї кимось або нею самою обов'язку, потреби виконувати угоду або зобов'язання, звітуватись у своїх діях і покласти на себе провину за можливі наслідки. Відповідальність — це здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль.

Відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Відповідальність — це відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов'язком.

Відповідальність тісно пов'язана з необхідністю дотримуватись дисципліни. Це особливий вид зв'язку між людьми, частково завдяки якому зберігаються права і свободи кожної людини.

Відповідальність передбачає вміння протистояти аморальним явищам, спокусам, деструктивним силам, завжди робити правильний моральний вибір.

Завдання для 3 групи.

Чесність

Чесна людина характеризується прямою характеру, правдивістю, ретельним виконанням своїх обов'язків. При зіткненні з несправедливістю вона завжди висловлює своє активне негативне ставлення до неї, стає на захист гуманістичних принципів. Така людина здатна на самокритику. Має сміливість відверто зізнатися у власних помилках, бо особиста честь для неї — це її достоїнство.

Чесність спонукає особистість звертати свої вчинки з вищими культурними надбаннями. Вона не дозволяє людині поводитись ситуативно, підкоряючись умовам, що склались на даний час. Натомість моральні дії людини, особистісна честь якої перетворилась у міцний внутрішній стрижень, відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням, перш за все, в екстремальних і конфліктних ситуаціях.

Завдання для 4 групи.

Працелюбність

У нових ринкових умовах працелюбність набуває все більшої значущості. Працелюбність — це потреба докласти свою фізичну або розумову енергію на створення або перетворення матеріальних і духовних цінностей. Ця чеснота тісно пов'язана з розумною підприємливістю (такою, що має на меті добробут країни, народу і самого працівника як частки спільноти). Характерними рисами працелюбності є ціннісне ставлення до людської праці та її продуктів, необхідність трудової активності, вияв ініціативи, розуміння шляхів вирішення економічних і соціальних проблем суспільства, готовність до самореалізації в нових ринкових умовах, конкурентоспроможність, здатність до соціальної адаптації у суспільному житті. Важливими складовими працелюбності є ініціативність, наполегливість, витримка, ціннісне ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до природи.

Людина, яка поважає себе, не може дозволити собі не займатися працею. Праця виступає майстернею людської особистості, у якій гартується воля, наполегливість, прагнення приносити користь іншим. Праця на благо Батьківщини, інших людей, рідної природи приносить людині з розвиненими гуманістичними рисами глибоке задоволення, стає сенсом її життя. Вищим щаблем сформованості працелюбності виступає праця, спрямована на користь не лише працівника чи співвітчизників, але й інших народів, збереження природи на Землі, забезпечення добробуту людства.

Завдання для 5 групи.

Совість

Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція — совість як внутрішнє мірило якості вчинків, їх відповідності добру, як внутрішній регулятор поведінки людини. Совість властива лише особистості. Це внутрішня оцінка своїх думок, вчинків, ставлень до когось і до себе; регулятор і контролер вчинків і помислів особистості.

Гуманістична етика розглядає совість у широкому контексті людських стосунків, показує її органічний зв'язок з поняттям обов'язку і відповідальності. Совість керує розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатність передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність.

У гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті трактується як здатність до самокритичної оцінки власної ролі в тому чи іншому вчинку, в спроможності співвіднести цей вчинок із загальнолюдським і власним розумінням добра і зла — і переживання з цієї нагоди.

Совісна людина — скромна. Скромність — це внутрішня позиція людини, яка визначає міру у її потребах, соціальних відносинах та самотавленні. У людини з нерозвинутою скромністю домінують користюлюбство, владолубство, славолюбство. Вона безмірно захоплюється матеріальними благами, прагне до завищеного соціального статусу, займається самозвеличенням.

Совість нерозривно пов'язана зі щирістю. Чинити по щирості — це значить правдиво діяти за велінням серця, за покликом душі, тобто активно проявляти відвертість щодо почуттєвих надбань, які визначають ціннісну сутність людини.

Совісна людина готова взяти на себе більшу частину роботи, прийти на допомогу іншим, а не перекладати відповідальність на когось; свідомо покласти на себе відповідальність за прийняте рішення, здатність орієнтуватись на партнера по діяльності, діяти незалежно від присутності зовнішнього контролю, здатність до саморегуляції поведінки.

V. Презентація результатів спільної роботи в групах.

VI. Підсумок заняття.

Учні діляться враженнями про те, що корисного дізналися вони протягом заняття.

Заняття

Тема: «Чесноти людини».

Тема: Чесноти — ознаки сили, вади — слабкості. Покарання, його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця. Нагорна проповідь Христа про ставлення до ворога. Всезагальний Закон у душі кожного (І. Кант).

Мета: сприяти усвідомленню учнями необхідності докладання зусиль для формування у себе чеснот, які вважаються ознакою гідності силу духу і характер особистості; формувати вміння трактувати зміст понять «покарання», «помста», розрізняти мету покарань.

Хід заняття.

I. Актуалізація опорних знань. Вправа «Коло».

Вчитель: Що ми називаємо моральними чеснотами? (Моральні чесноти — це позитивні стійкі моральні якості особистості, які підкреслюють діяльнісну форму засвоєння людиною добра).

— Які найважливіші моральні чесноти Ви знаєте? (Доброта, милосердя, любов, справедливість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність).

Вчитель записує відповіді учнів на плакаті.

— Прошу Вас по колу, за годинниковою стрілкою, відповісти на запитання: «Яка моральна чеснота притаманна Вашому сусіду ліворуч?»

Учні виконують завдання, вчитель дякує їм за вміння побачити хороше в характері однокласників.

II. Обговорення проблеми: «Чесноти і вади людини».

2.1. Слово вчителя.

Вчитель: На жаль, світ влаштований так, що поруч з добром у ньому існує й зло; а людині, крім чеснот, можуть бути притаманні й вади. Якщо чесноти — це моральні якості, пов'язані з добром, то вади людини — це моральні якості людини, пов'язані з проявами зла.

З точки зору гуманістичної етики, зло — це негативний бік дійсності, діяльності людей та їхніх взаємовідносин. Будь-яке зло — це порушення принципів гуманістичної етики, протистояння гуманістичним ідеалам і цінностям. Зло перешкоджає задоволенню інтересів особистості,

її права на саморозвиток і самореалізацію; це використання інших людей як засобів досягнення власних корисних цілей. Зло може виявлятися у негативних якостях особистості, її негативному ставленні до інших. Наприклад, злорадство — це негативна якість особистості, яка проявляється у почутті насолоди від спостереження нещастя іншої людини.

Як добро протиставляється злу, так і кожна чеснота людини має свій антипод — ваду. Скажімо, мужності протиставляється боягузтво, щедрості — жадібність тощо.

2.2. «Мозковий штурм».

Вчитель: Давайте пригадаємо основні чесноти моральності й назовемо їхні антиподи — вади. (Учні називають чесноти і відповідні вади; вчитель записує відповіді на плакаті).

2.3. Дискусія на тему: «Чесноти і вади людини. Що є ознакою сили духу і характеру?»

Вчитель: У світі, в якому ми живемо, існує багато зла, несправедливості, спокус. З часів Адама питання вибору між добром і злом завжди актуальне.

— Як Ви думаєте, що є ознакою сили духу і характеру людини: чесноти чи вади? Аргументуючи відповідь, наведіть конкретні приклади. (Учні висловлюють свої міркування).

— Життя свідчить, що жити за моральними принципами дуже важко, практично неможливо, навіть за наявності у людини усіх чеснот. (Учні пропонують відповіді на запитання: Чому? Де причина наших проблем? Чому людям важко виробити в собі сталість моральної поведінки?)

— І все-таки ми не можемо ігнорувати аморальність і миритися з моральним падінням. По-перше, тому, що в більшості випадків аморальність одних людей шкодить іншим. (Учні пропонують навести приклади з життя).

— По-друге, більшість людей все-таки прагне високих моральних принципів. Чому? (Учні висловлюють свої міркування, які слід зафіксувати на дошці).

— По-третє, в кожного з нас жевріє надія, що кожен з нас може стати добродішним.

2.4. Вправа «Займи позицію».

На фліпчарті аркуш паперу, розділений навпіл; зліва — «добродішність — це сила», справа — «добродішність слабкіша від зла». Учні за допомогою постерів висловлюють свою позицію.

Аналізується ставлення дітей до проблеми, підводиться підсумок (у залежності від результату вправи).

Висновок: Людина, яка керується у житті чеснотами, сприймає життя як дарунок в усіх його проявах. Людина, яка позбавлена моральних настанов, не має духовних сил радіти за інших; заздрість, злостивість, жадоба, можливо, покращають добробут такої людини, але не дають їй душевного спокою.

— Поміркуйте, чи були у вашому житті випадки, які підтвердили б цей висновок або його спростували?!

(Після висловлювань дітям пропонується виконати **вправу «Зміни позицію»**).

— На жаль, багато людей іноді думають, що можна досягти для себе добра через зло, тобто насильством, обманом, підступом досягти кращого для себе життя. Тому, з огляду на агресивно-діяльнісну природу зла, добро також повинно бути активним, енергійним, діяльним.

III. Міні-лекція на тему: «Покарання, його міра і мета. Різноманітні трактування мети покарання: помста за злочин, виправлення злочинця».

У зв'язку із проявами зла у всі часи свідомого існування людства поставала проблема покарання. Вже в період існування племен зародилася **помста** як форма покарання за зло самим постраждалим або його рідними. Так званий «механізм таліона» як розплати злом на зло вибудовувався на засадах правила «Вчиняй по відношенню до інших так, як вони вчиняють по відношенню до тебе». У моральній свідомості цей принцип втілений у принципі «Око за око, зуб за зуб». Розповсюдження таліона на рідних і близьких того, хто причинив зло, характеризує **кровну помсту**. Вона вважалась чесною в багатьох народів, бо певним чином стримувала здійснення злочину. Людина знала, що за спричинене комусь зло, поплатиться не лише вона, але й її нащадки.

У сучасних державах помста вважається злочином. На жаль, ми не можемо сказати, що її не існує, проте сьогодні вона здійснюється таємно і розцінюється як своєрідна підступність.

З точки зору моралі, помста не може бути ефективним засобом регулювання міжособистісних відносин і розв'язання конфліктів, оскільки лише створює видимість поновлення справедливості, а насправді лише поглиблює недовіру й ворожнечу між людьми.

Тепер функцію покарання людини за скоєне зло бере на себе суспільство і держава (в залежності від наслідків скоєного зла).

Покарання — це вплив на людину (колектив або групу), який здійснюється як наслідок спричиненого нею злодіяння. Покарання може здійснюватись шляхом обмеження його можливостей (у вихованні) або у зниженні його соціального статусу (позбавлення прав, майна, свободи).

Вивчаючи курс правознавства, ви ознайомилися з поняттям «правопорушення», його видами (проступки і злочини), та різними видами відповідальності за свої вчинки: моральна, політична, юридична. Пригадаємо, що моральна відповідальність полягає у негативній оцінці й осуді суспільством проступку і особи, яка його скоїла. У випадку скоєння злочинів настає юридична відповідальність.

Робота в групах. Учням пропонується обговорити у групах наступні проблеми:

- Кому належить право визначати покарання?
- Яку мету передбачає покарання?
- Якою, виходячи з мети, повинна бути міра покарання — «око за око»?
- Чи здатні ви слідувати християнській заповіді про прощення своїх ворогів?

Продовження міні-лекції.

— Проблема покарання в етиці пов'язана з визначенням його міри та кінцевої мети: здійснюється покарання із помсти, з метою залякування інших або з метою виправлення того, хто скоїв злочин. З точки зору моралі покарання із помсти не виправдане, оскільки це є відповідь злом на зло. Покарання з метою залякування інших і запобігання майбутніх злочинів також є аморальним, оскільки у цьому випадку злочинець виступає засобом у розв'язанні завдань, не пов'язаних з його злочином. Як свідчить досвід багатьох країн, рішення зробити законодавство більш жорстоким з метою залякування майбутніх злочинців ніколи не давало бажаних результатів. Моральним є лише те покарання, яке спрямоване на виправлення того, хто скоїв злочин. Саме з метою запобігання скоєння ним наступних злочинів він обмежується у свободі або зовсім позбавляється її. Практична реалізація цього принципу передбачає створення для позбавлених волі умов для освіти та перевиховання, а після звільнення із місць позбавлення волі — умов для ресоціалізації, тобто повернення до повноцінного життя.

Рівень морально-правової культури суспільства виявляється у приділенні належної уваги профілактиці правопорушень та уваги до умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Прогресивним досягненням сучасних суспільств і держав, де все більшого поширення набуває гуманістична мораль, є відмова від смертної кари.

Релігійна мораль також виступає проти помсти з характерним для неї принципом таліона. На противагу цьому вона висуває два найважливіших положення: любов до Бога та любов до ближнього. У своїй Нагорній проповіді Христос видозмінює Золоте правило моралі й формулює його наступним чином: «Так усе, що тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому закон і пророки» (Матф. 7: 12).

Але насправді досконалість цього правила є відносною. Наприклад, якщо суб'єкт А займається злодійством на якійсь своїй території, а суб'єкт Б займається цим же злодійством на іншій, але теж своїй території, то вони можуть домовитись між собою не заважати одне одному робити ці ганебні справи. Тобто «золоте правило» може виправдовувати як благородні, так і ганебні вчинки одних людей стосовно інших.

Недосконалість «золотого правила» моралі добре усвідомлював значний німецький філософ І. Кант. Він наголошував, що безпосередні бажання, схильності і навіть вчинки не виражають сутності моралі. За сутністю вони підпорядковані моральному закону, «категоричному імперативу» об'єктивного та всезагального гатунку. Саме добровільне підкорення моральному закону «підносить людину над нею самою», робить її суб'єктом вільного волевияву. За Кантом, найвищим сутнісним рівнем прояву моральності є вчинок, який здійснюється відповідно до суб'єктивного наміру (максими) та всезагального закону (категоричного імперативу). Вони співвідносні між собою завдяки тому, що базуються на одній основі — обов'язку (рос. — «долг»). Максимою дійсно доброго вчинку має бути не безпосередня схильність, а «виняткове уявлення про обов'язок». У свою чергу обов'язок може бути тільки категоричним імперативом, і навпаки, категоричний імператив є ні чим

іншим, як обов'язком. Неможливо побажати, щоб всезагальним законом моральнісних стосунків було б злодійство, або ж брехня. Досягти абсолютної форми вияву злодійства і брехня не можуть принципово, бо у кінцевому підсумку не буде у кого красти і кому брехати.

IV. Вправа «Коло думок».

Вчитель: Важливою частиною Нагорної проповіді є вчення Христа про непротівлення злу, яке висвітлюється у наступних словах: «...хто вдарить тебе у праву щоку твою, обернися до нього й іншою».

Які думки виникають у вас з приводу цього постулату? Чи багато сьогодні знайдеться тих, хто ладен добровільно підставити ліву щоку, якщо його вдарять по правій, возлюбити ворога, як самого себе, віддати останню сорочку, не судити інших? А для чого ж тоді суд, прокуратура, армія, зрештою, права людини? Ми ж розбудовуємо правову державу, в якій пріоритет має належати правам людини. Прошу поділитися своїми міркуваннями.

У розвинених демократичних країнах церква відокремлена від держави і, відповідно, від школи. Наша Конституція теж проголосила цей принцип. Сенс такого відокремлення ґрунтується на суттєвих відмінностях між розумом і вірою. Саме у відмінностях, а не у протиставленні криється суть вирішення проблеми. Щоб запобігти дестабілізації суспільства на релігійній основі, нам усім потрібно читися зваженості, толерантності, поваги до прав людини, свободи її совісті та різноманітних проявів світського і релігійного життя.

V. Підсумок заняття.

— Як ви розумієте слова Ж.-Ж. Руссо: «Один лише урок моральності годиться для дитинства і високою мірою важливий для будь-якого віку — це не робити нікому зла».

Власна гідність кожної людини реалізується в соціумі. Тому надзвичайно важливо, щоб молода людина усвідомила — її поважатимуть тоді, коли вона на це заслуговуватиме й поважатиме інших.

Тема: «Соціальне поле гідності» (2 год)

Мета:

- розвивати в учнів усвідомлення своєї сутності як суспільного індивіда;
- формувати навички і уміння організації ефективної взаємодії з оточуючими;
- навчити учнів знімати біль самотності;
- ознайомити з основними рисами соціальної компетентності;
- надати інформацію про можливі методи маніпулювання свідомістю особистості з аморальною та злочинною метою;
- навчити способам протистояння маніпуляторам свідомості та аморальним впливам окремих осіб й соціуму;
- виховувати інтерес до самоствердження, самовдосконалення — важливих складових власної гідності;
- стимулювати прагнення бути корисним іншим.

Вступне слово. Повідомлення теми і мети заняття.

Інформаційне повідомлення.

Людина — істота соціальна. Як сказав Арістотель, тільки Боги і звірі можуть жити поза суспільством. Людина виникає, існує і розвивається лише у взаємодії з іншими людьми і під їх впливом. Дитина, вихована дикими тваринами (і це доведено), не стає красенем Мауглі. То лише приваблива казка. Така істота — не людина, і повернутись у суспільство не може.

Не стає людиною навіть дитина, яку ізолювала мати від інших людей.

Закладена в нас біологічна програма поведінки не достатня для того, щоб ми стали людьми. Вона доповнюється програмою, записаною в знаках культури. І ця програма — результат колективної творчості. Значить, наша поведінка завжди знаходиться в полі зору інших людей. Захистити себе від цього впливу якимось жорстким бар'єром ми в принципі не можемо.

Слово «соціум» походить від латинського і в перекладі означає «суспільство». Слід звернути увагу, що слово «суспільство» має корінь із значенням «спільний». У сиву давнину така спільність людей була просто необхідна для того, щоб вижити у важких умовах. У наш час приналежність до соціуму зобов'язує кожну людину брати до уваги не тільки власні інтереси, а й інтереси тих людей, які її оточують. А для цього людина має визначити соціальну самоідентифікацію — систему визначення координат власного «Я» у суспільстві, усвідомлення тих ролей, що є найбільш стабільними для особистості. Існують певні ролі, які людина отримує при народженні незалежно від її бажання: статевая приналежність, зовнішність, ім'я. Але проходить певний час, і людина починає усвідомлювати ці ролі і навіть виробляти до них певне ставлення, бажання щось змінити у своєму характері, стосунках з іншими. Процес усвідомлення власних ролей і розуміння того, якими ми виглядаємо в очах інших людей і є процесом соціальної самоідентифікації.

Вправа «Я!.. А скільки мене?»

Хід вправи.

Кожен учень отримує лист паперу, складає його у декілька разів, після чого вирізає з нього силует людини. Розгорнувши лист, він отримує або окремі фігурки, або стрічечки з них. Пропонується назвати соціальні ролі отриманих фігурок, асоціюючи їх із собою: громадянин, учень, член сім'ї, друг тощо). Фігурки необхідно розташувати таким чином, щоб одержати групи чоловічків, які симпатичні один одному.

Запитання для обговорення:

1. Для скількох чоловічків ви знайшли соціальні ролі?
2. Чи всі вони симпатизують один одному?
3. Чи були серед них такі, які вам не подобаються? Чому?
4. Чи може людина щось змінити в собі, якщо вона усвідомлює наявність певних негативних якостей або рис характеру? Що для цього треба робити?

Вправа «Я і світ навколо мене»

Мета: відображення та усвідомлення старшокласником значущих сфер свого оточення, прояснення своїх стосунків з оточуючим світом.

Хід вправи.

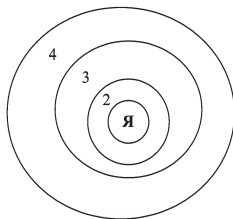
Учасники отримують лист паперу А-4. Їм пропонується намалювати на ньому, залишаючи середину пустою, все, що їх оточує в житті, з ким та з чим вони спілкуються, взаємодіють — їхній соціальний світ. На другому етапі цієї вправи вони мають малювати в центрі себе.

Обговорення.

1. Прокоментуйте свій малюнок.
2. Чи подобається вам власний малюнок, чи подобається вам ваш портрет?
3. Що із намальованого є для вас найбільш важливим, а що — найменш важливим?
4. Чи є межа, що розділяє вас і оточуючий світ?
5. До чого саме із вашого оточення ви звернений на малюнку? Як ви взаємодієте з тим, що намальовано навколо вас? Що це для вас означає?

Інформаційне повідомлення.

Психологи розрізняють декілька рівнів стосунків людини з оточуючим світом. Якщо кожен рівень зобразити у вигляді концентричного кола, то найближче до центру коло буде символізувати найближче оточення людини: сім'я, найдорожчі друзі — це мікросоціум. Наступне коло — це сфера взаємодії з родичами, знайомими, сусідами, колегами, однокласниками, учителями, тобто тими, ефективна взаємодія з якими є важливою для людини. Щоденно ми зустрічаємось та спілкуємось і з такими людьми, яких не знаємо близько: це учні нашої школи, обслуговуючий персонал у лікарні або в магазині тощо — це третій рівень взаємодії. Крім того, існує і четвертий рівень, найвіддаленіший — такі люди, про існування яких ми можемо знати, але дуже рідко замислюємось, і які ніяк не впливають на наше існування.

Запитання для обговорення:

1. Які цінності сповідує людина, яка існує на рівні лише свого «Я»?
2. Що є ціннісно значимим для людини, що сприймає оточуючий світ на рівні сімейних (родинних) цінностей?
3. Які цінності можна назвати суспільними, громадянськими, національними?

Незважаючи на багаторівневу систему стосунків особистості з оточуючим світом, рано чи пізно кожна людина відчуває себе самотньою. Для багатьох самотність буває нестерпною, емоційно руйнівною. Почуття абсолютної самотності може призвести до психічних розладів так само, як фізичний голод до смерті. Годі здається, що життя загнало тебе в глухий безвихідний куток, що ти не потрібен абсолютно нікому

в цьому світі. І з батьками повне непорозуміння, і з друзями розсварився, і вчителів очі б не бачили, і дівчина пішла. Знайомий стан?

Давайте розберемось, чи дійсно все так погано? Звичайно, краще, коли у вас чудові стосунки з батьками, коли друг надійний і розуміє з півслова, коли з класною повна гармонія. Але якщо сталось протилежне, і ви відчуваєте повну самотність — це ще не підстава для відчаю. Можна подивитись на ситуацію по-іншому. Як саме?

Відповіді учнів.

Висновок учителя. Коли вам здається, що ви один в усьому світі і від цього нестерпний біль, скажіть собі подумки або вголос: «Самотність — це стан, коли пішли всі сторонні, і я залишився на одинці з найближчою мені людиною — з собою. Не такий я вже безпорадний. Я ж не маленька дитина. І навіть якщо мене зрадив кращий друг чи покинула дівчина — не біда. Спасибі їм, що вони в мене були, і що мені було з ними добре. Та все добре, як і погане, рано чи пізно минається. Ще будуть і друзі, і кохані. Весь світ переді мною. Я вже дорослий. То чи ж варто ридати?»

Хоч як важко людина переносить самотність, варто пам'ятати, що соціум здійснює на неї як позитивний, так і негативний вплив. Недосвідчена, а часто й досвідчена людина, або й великі групи людей, можуть стати об'єктом маніпулювання оточуючих. Не залишаються поза увагою маніпуляторів і старшокласники. Чи вам знайомий термін маніпуляція? Що він означає? Хто маніпулює і ким? (Наведіть приклади).

Підсумок вчителя.

Отже, маніпуляція — це приховане управління людиною проти її волі, яке приносить ініціатору односторонні переваги. Це спосіб владарювання шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки.

Ініціаторів управляючої дії називають маніпуляторами, а адресата впливу — жертвою маніпуляції. Внаслідок своїх дій егоїстичні, аморальні маніпулятори наносять матеріальну чи психологічну шкоду своїм жертвам.

Щоб досягти мети, маніпулятори використовують людські потреби, слабкості, пристрасті, ритуали. Маніпулюванням займаються політики, керівники різноманітних сект, продавці, розробники реклами, іноді ваші друзі чи знайомі.

Головними ознаками маніпулювання є почуття незручності, внутрішньої боротьби, вам не хочеться чогось робити, говорити, а доводитись — інакше не зручно, ви будете «погано виглядати».

А тепер спробуйте відчути, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Вправа «Маріонетка»

Мета: визначити, що відчуває людина, коли нею хтось маніпулює.

Хід вправи.

Учасники об'єднуються у трійки. Два учасники стають ляльководами, один — лялькою. Ляльководи повністю керують усіма рухами ляль-

ки-маріонетки. Кожен учасник має побувати у ролі ляльки. Для кожної трійки ставляться два стільця на відстані 1,5-3 метрів один від одного. Мета ляльководів — перевести ляльку з одного стільця на інший. При цьому людина, яка грає ляльку, не повинна опиратися рухам ляльководів. Дуже важливо, щоб у ролі ляльки відчув себе кожен учасник.

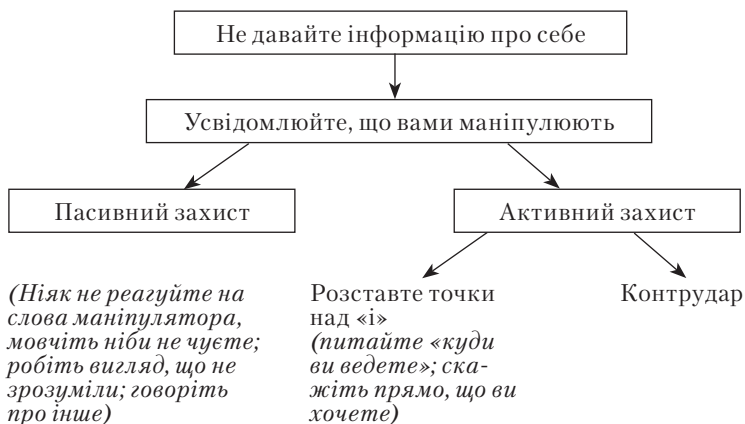
Запитання для обговорення:

1. Що ви відчували під час гри?
2. Чи сподобалось це відчуття, чи було комфортно?
3. Чи хотілось зробити щось самому?
4. Як у реальному житті уникнути маніпулювання?

Звичайно, застрахувати вас від маніпуляторів на все життя за одне заняття неможливо. Це завдання цілого спецкурсу. Однак ознайомити вас з алгоритмом захисту цілком реально. Тим більше, що при величезному розмаїтті маніпулювання, воно має загальну схему побудови. Це дозволяє вибудувати досить надійний захист від нього. Здійснити його можна за такою універсальною блок-схемою.

(Плакат)

**УНІВЕРСАЛЬНА БЛОК-СХЕМА ЗАХИСТУ
ВІД МАНІПУЛЮВАННЯ**

Обговорення схеми захисту від маніпулювання.

Слово вчителя.

Можливо, у вас склалось враження, що сучасний соціум — це цілком агресивне для людини середовище. Але варто пам'ятати, що лише в суспільстві можуть реалізуватись індивідуальні таланти і здібності людини.

Звичайно, якщо людина живе в середовищі, де створені всі умови для її розвитку, то процес самореалізації її сутнісних сил відбувається, як правило, значно інтенсивніше. Однак навіть найбільш несприятливі зовнішні обставини можуть сприйматись вами як своєрідна перевірка на витривалість і долатись за рахунок енергії, що виробляється в життєвих конфліктах.

Щоб частіше виходити переможцем із несприятливих ситуацій, адаптуватись у суспільстві, особистість має бути вольовою і соціально компетентною. Соціальна компетентність — це характеристика зростаючої особистості, що засвідчує її зрілість (у вікових межах) як соціальної істоти.

Згідно досліджень психологів, ваша **соціальна компетентність**, тобто компетентність старшокласників складається не лише зі знань, а й з: *соціальної активності*, куди входять вміння спілкуватись; здатність працювати і самостійно, і в команді; налагоджувати гармонійні та продуктивні взаємини з оточуючими, домовлятись, визначати свій статус серед однолітків, мирно розв'язувати конфлікти, поводитись совісно і відповідально; та *особистої свідомості*, що проявляється у прагненні зберегти індивідуальність; орієнтації у своїх соціальних ролях, своїх «Я», правах та обов'язках; реалістичній самооцінці, домаганнях визнання, рефлексії (відстеженні й усвідомленні свого внутрішнього світу), наявності життєвої перспективи, саморегуляції поведінки.

А тепер ми спробуємо визначити умови для успішної соціальної адаптації та самореалізації людини в суспільстві.

Проект «Школа Успіху» (цей проект можна здійснювати як окремий захід у процесі позакласної діяльності).

Хід проекту.

Учасники об'єднуються у три підгрупи.

Тренер:

— Уявіть собі, що в нашому місті відкривається нова школа — Школа Успіху. Найважливіша місія цього закладу — створити сприятливі умови для реалізації потенційних можливостей кожної особистості. Як і в кожному навчальному закладі, в цій школі є педагоги, учні і батьки учнів.

Завдання для учасників:

I етап.

I підгрупа має завдання з точки зору педагогів представити для загального обговорення Устав Школи Успіху, в якому буде визначено мету та пріоритетні напрямки діяльності школи, принципи і засоби реалізації цієї мети.

II підгрупа має завдання від імені учнів Школи Успіху скласти «Правила для учнів», які регламентують діяльність учнівського колективу і сприяють творчому розвитку і соціальній активності, повазі гідності кожної особистості.

III підгрупа має завдання з позиції батьків визначити засоби виховного впливу на дітей, які відвідують Школу Успіху, запропонувати методи покарання та заохочення для учнів цього навчального закладу, які б не утискували права та не принижували б гідність особистості.

II етап.

Після обговорення в групах представники кожної підгрупи збираються на «Раду» і презентують свої напрацювання.

Зпитання для обговорення:

1. Якою має бути головна мета Школи Успіху? А звичайної школи?
2. Що допомагає людині досягати успіху в будь-якій сфері життєдіяльності?

3. Чи можна досягти довготривалого успіху в житті за допомогою аморальних, злочинних методів?

4. Чим загрожує особистості і суспільству досягнення успіху таким чином?

Щойно ви завершили проект «Школа Успіху». Дехто з вас невдовзі стане успішним бізнесменом. Очевидно, виховні заняття сприятимуть тому, що ваш бізнес буде не лише успішним, а й моральним.

Тепер ми спробуємо розробити моральні принципи досягнення успіху для майбутніх підприємців.

Вправа «Моральні принципи досягнення успіху»

Зразок моральних принципів

1. Зло, що зроблене в ім'я добра, не є добром.
2. Чесність, повага прав і гідності людини понад усе.
3. Підприємливість і моральність — два крила успіху.
4. Повага Закону — становий хребет бізнесу.
5. Людина — ціль, гроші — засіб.
6. Клієнт завжди правий (доброзичливість, ввічливість, культура обслуговування).
7. Межі досконалості не знає.
8. Обов'язковість і відповідальність — запорука вічного процвітання бізнесу.

Найжорстокішим приниженням гідності людини є рабство. Найпоширеніша його форма сьогодні — сексуальне рабство.

Тема: «Сексуальне рабство сьогодні. Шляхи його уникнення» (1 год)

Мета: надати інформацію про можливі шляхи потрапляння жінок та дівчат до сексуального рабства за кордоном; познайомити з умовами, виконання яких допоможе уникнути сексуального рабства поза межами нашої країни.

I. Оголошення теми і мети заняття.

II. Вправа «Коло».

Учні по колу відповідають на питання: «Ви — довірлива людина?»

III. Інформаційне повідомлення.

Жінки складають 53,6% населення України. Вони мають великий потенціал, їх рівень освіти в середньому вищий, ніж у чоловіків. Рівноправ'я жінок та чоловіків проголошується у 24 статті Конституції України. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та ін. переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці і т.д.

А насправді? Торгівля жінками з метою примусового використання у секс-бізнесі як одному з найбільш прибуткових видів бізнесу, за даними ООН, стоїть на 3 місці після таких видів кримінальних злочинів, як торгівля зброєю та наркотиками.

За 1 дівчину «торговець» отримує за кордоном від 200 \$ до 5000 \$.

Вправа «Як вчинити?»

Учасники тренінгу висловлюють своє ставлення до ситуації.

Ситуація 1.

Познайомилася з Юрієм у Луганську. Зустрічалися декілька років. Знала, що возять дівчат у Югославію працювати, попросила, щоб відвіз туди. Юрій говорив, що дівчата добре заробляють — до 2000 євро. Привіз у Сербію, у м. Самбор. Сам поїхав. Хазяїн бару пояснив, що купив усіх за 6000 євро. Працювали в стриптиз-барі із секс-послугами. Танцювали у білизні, клієнт вибирав дівчину, садив за столик, пригощав, потім сплачував хазяйці 100 євро і забирав дівчину із собою. Як правило, клієнти не хотіли користуватися презервативами. Бувало, що один клієнт брав дівчину, а обслуговувати приходилося двох-трьох одразу, іноді чоловіки були у стані алкогольного і наркотичного сп'яніння.

Ситуація 2.

Ви — молода повнолітня дівчина. Ваш знайомий при зустрічі наполегливо пропонує вам працевлаштування за кордоном і переконує вас у тому, що краще працевлаштуватись через знайомих, а не через служби по працевлаштуванню, тому що подібні служби забирають великий відсоток заробітку. Ваше рішення?

Вправа «Шляхи потрапляння українських жінок до рук «торговців».

Тренер роздає інформаційний матеріал 6 групам. Кожна група ознайомлюється з матеріалом і презентує свою частину для всіх.

IV. Інформаційний матеріал. «Шляхи потрапляння українських жінок до рук «торговців».

1 шлях — через оголошення про працевлаштування за кордоном. Такі оголошення друкуються в багатьох газетах. При проведенні аналізу газет було виявлено, що в кожному номері друкується в середньому від 5 до 20 «слизьких» оголошень із запрошенням молодих і симпатичних жінок. На жаль, дуже мало людей знає, що офіційне працевлаштування українських громадян можливе через служби працевлаштування з підписанням міждержавних зовнішньоекономічних угод.

2 шлях — за запрошенням випадкових «знайомих», іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальних фірмах.

3 шлях — через туристичні поїздки. На відміну від фірм, які працевлаштовують, турфірми офіційно оформлюють візи, які не дають можливості легального працевлаштування, і тому українські жінки влаштовуються на роботу за кордоном нелегально, на свій страх і ризик. Відповідальність за них туристичні фірми не несуть.

4 шлях — це шлюбні оголошення та контракти. Існує практика запрошення жінок і дівчат через шлюбні агенції, начебто для одруження. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції не повинні отримувати ніяких ліцензій та проходити перевірок. І те, яка доля чекає на наших співвітчизниць — золоті гори щастя або рабська праця, — ніхто не може спрогнозувати. За таку жінку чоловіки, які звернулись до агенції, платять чималі гроші, а потім можуть перепродати або, покористувавшись, повернути.

5 шлях — через Інтернет, всесвітню «мережу наречених», коли дівчата виставляють свої фотокартки на сторінки наречених.

6 шлях — це система «няня». У світі ця система існує з 1960 року, але для українських громадян вона стала доступною лише кілька років тому. Система «няня» була розроблена з метою культурного обміну молоді. Основні вимоги: вік від 18 до 24 років і відсутність власної сім'ї та дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дитиною і виконання поточних господарських справ (30 год на тиждень). В Україні з'являються фіктивні агенції, які працевлаштовують за системою «няня». Якщо офіційно українські дівчата зараз мають можливість за цією системою в Німеччині, наприклад, чи Данії, отримувати близько 400 євро, то фіктивні фірми пропонують до 800 євро в місяць у країнах, які взагалі не працюють по цій системі.

Вправа «Шляхи уникнення сексуального рабства»

На дошці — плакат з інформацією про шляхи уникнення сексуального рабства. Учасники тренінгу виготовляють пам'ятки, користуючись інформацією з плаката (пункти можна зображати схематично).

На плакаті:

1. Нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас.

2. Якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатись, потурбуйтеся, щоб Ваш контракт був написаний зрозумілою Вам мовою, а також щоб умови, місце та час Вашої майбутньої праці були чітко обумовлені.

3. Залиште вдома або своїм друзям детальну інформацію про своє перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта або контракту.

4. З'ясуйте номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном. Якщо Ви опинились у скрутній ситуації, звертайтеся до представників своєї країни.

5. Термін перебування на території іноземної держави вказаний у Вашій візі.

6. Знання хоча б елементарних слів іноземної мови допоможе у скрутну хвилину.

Учасники демонструють пам'ятки і забирають їх собі на згадку.

V. Перегляд відеофільму «Запобігання торгівлі людьми».

VI. Підсумок заняття. Вправа «Я зрозуміла (в), що...»

Учасники тиснуть одне одному руки і продовжують речення «Я зрозуміла (в), що...»

Розділ III. НАЦІОНАЛЬНА ГІДНІСТЬ

Аналіз філософської, психологічної й педагогічної науки та практики показав, що найбільш нерозвиненим і в той же час значимим типом гідності є **національна** гідність дітей та шкільної молоді. Чуже державництво часів радянської епохи підтягло під корінь національну самосвідомість нашого народу, відібрало в багатьох національну гідність, посягло почуття меншовартості, байдужості, зневіри, пасивності. Втім, утвердження України як суверенної, незалежної, правової, демократичної, соціальної держави принципово неможливе без консолідованого, згуртованого українського народу в єдину політичну націю, об'єднану спільними цінностями та пріоритетами. І хоч нація є «одержавленим народом», держава — це не нація. Держава — дім. Нація — його мешканці. Народ (етноси) об'єднуються в державу, щоб вільно творити цінності, міцніти як нація, держава. Нація не є самоціллю, а засобом для мобілізації народу заради досягнення більшої мети: відстояти незалежність, поліпшити добробут людей, здійснити цивілізаційний поступ. Іншими словами, нація — це пружина у механізмі. Від міцності та пружності матеріалу, з якого вона зроблена, залежить надійність і продуктивність роботи даного механізму. Цим матеріалом є наші цінності: те, що для нас дороге, що ми готові відстоювати. Як показав світовий досвід, найзаможніше живуть ті суспільства, які мають секулярні (світські цінності) й зорієнтовані на самовираження, найгірше ті, які сповідують лише традиційні цінності, невідкриті до прогресивних ціннісних орієнтацій сучасності та дбають про виживання. Цінності змінюються дуже повільно. Тому в нас домінують цінності закритого суспільства, яке не готове до змін. Якщо ж ми прагнемо прогресивного поступу, то маємо дбати про зміну цінностей, які не відповідають вимогам сучасної цивілізації. І тут нація, як об'єкт змін, може привести нас до якісно нового життя, виконання своєї місії. А місія українців — утвердити себе рівними серед рівних держав світу, завоювавши політичний, економічний, духовний авторитет і шанобливе визнання українців як незалежної, самостійної, цивілізованої нації. Однією з провідних передумов цивілізаційного розвитку України є становлення базової цінності підрастаючого покоління — національної гідності.

Національна гідність — це невід'ємно належне власній гідності право на всю суму національних особливостей, звичок, уподобань, традицій, ментальності, який індивід вважатиме частиною свого внутрішнього світу.

У той же час національна гідність — це власна гідність кожного, яка не дозволяє ображати ні себе за національні ознаки, ні свою націю.

Відповідно, національна гідність, толерантність та взаємоповага між представниками різних культур, які присутні в сучасному українському суспільстві, є основою успішної співпраці у різних соціальних групах: школі, сім'ї, родині, місцевій громаді, трудових колективах, громадських організаціях тощо.

Оскільки на даному етапі передчасно констатувати наявність в Україні єдиної монолітної політичної нації, то питанню формування національної гідності молоді, як основного чинника її становлення, варто

приділити значної уваги. Для здійснення цього архіважливого завдання ми розробили досить об'ємну орієнтовну Програму. Зрозуміло, що реалізувати в повному обсязі всі наведені заходи в одній школі неможливо. Великий обсяг програми допоможе педагогам підібрати ті заходи, які найбільше відповідатимуть інтересам юнаків і дівчат та можливостям даного навчального закладу.

Комплексна програма виховання національної гідності старшокласників у позакласній діяльності ЗНЗ

Мета: виховання національної гідності старшокласників, залучення їх до цінностей української культури та історії.

Основні завдання:

- утвердження в свідомості і почуттях молоді національних цінностей, поваги до всіх народностей, які становлять український народ – націю, їх етно-етичної культури;
- формування етнічної та національної гідності як передумови становлення української нації, любові до рідної землі, народу; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього;
- становлення толерантних, гуманних форм поведінки старшокласників у поліетнічному середовищі;
- розвиток впевненості старшокласників у своїй спроможності, як представника великої нації, впливати на життя в суспільстві;
- вироблення умінь суб'єктів громадянського суспільства захищати власні та національні інтереси, права й гідність; протистояти сепаратизму, зневазі до України, її культури, символів;
- вироблення потреби в активно-творчій національно-патріотичній діяльності в ім'я розбудови і процвітання суверенної, незалежної, правової, демократичної і соціальної Української держави-нації.

Пріоритетні напрями діяльності:

- 1) утвердження національної ідеї, державної незалежності і суверенітету України;
- 2) виховання почуття патріотизму, готовності до захисту своєї Вітчизни;
- 3) відродження історичної пам'яті, ідентифікація себе з українським народом;
- 4) виховання любові до державної мови, традицій, національних і державних свят;
- 5) пошана до державних та національних символів, атрибутів, Конституції України;
- 6) формування почуття національної самопошани, гідності, мужності як необхідних умов становлення української нації;
- 7) формування умінь та цінностей суб'єкта громадянського суспільства, творця своєї долі та долі держави.

1. Утвердження національної ідеї, державної незалежності і суверенітету України:

- вивчення історичних матеріалів про цілісність території та процесу державотворення в Україні;

- історичні розвідки про створення національної держави від Київської Русі, Козацької держави, УНР до суверенної України із залученням документів із Декларації про державний суверенітет України, Акту проголошення незалежності України, Декларації прав національностей України, Постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання, пов'язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР»;
- історичні рубрики, цикли передач, бесід з теми «Мовою фактів про проголошення незалежності України та створення самостійної держави — Україна»;
- дискусії, полеміки про загальнонаціональну ідеологію та європейське майбутнє України;
- робота дискусійних клубів, клубу молодого виборця; культурних проєктів «Європейська інтеграція України — проблеми та перспективи», «Шляхи утвердження незалежності України»;
- участь у міжрегіональних фестивалях творчості «Сплетем вінок над Україною», «Етнічні переспіви»;
- відзначення Дня соборності України, проведення урочистостей до Дня Злуки.

2. Виховання почуття патріотизму, мужності, готовності до захисту своєї Вітчизни та самопожертви в ім'я України:

- дослідження сутності етнічного, територіального, державницького патріотизму та створення цільових виховних проєктів «Моя країна — єдина Україна», «Я — патріот України»;
- розвиток співдружності з українцями за кордоном, обмін літературою, освітніми проєктами з українською діаспорою;
- патріотичні клуби, участь у Пласті, «Юний рятівник», «Котигорошко», фестивалі патріотичної пісні; святкування Дня перемоги, Дня збройних сил України, Дня призовника, захисника Вітчизни, дня пам'яті Героїв Крут; змагання з військово-прикладних видів спорту, літні військово-спортивні табори, участь у військово-спортивних іграх «Патріот», «Смуга десантника», участь у фізкультурно-оздоровчому патріотичному комплексі «Козацький гарт»; інтелектуальні вікторини «Гордимось подвигами предків»; архівно-пошукова робота, екскурсії до музеїв, зустрічі з ветеранами ВВв, родичами загиблих захисників Батьківщини, випуск плакатів, буклетів, газет за матеріалами пошукової діяльності; участь у «Вахтах пам'яті», участь в акціях «Громадянин», «Герої Небесної Сотні», «Поверніться живими», «Збережемо пам'ять про подвиг учасників АТО», «Солдатські вдови»; вивчення факультативних курсів за вибором «Історія української культури», «Видатні військові України», «Історія дипломатії», «Велика Вітчизняна війна як складова Другої світової війни», «Ми — громадяни», «Практичне право», «Людина і світ», «Людина і суспільство»; участь у Всеукраїнському конкурсі учнівських та студентських проєктів «Служіння заради миру»; проведення семінарів, конференцій, «круглих столів»: «Партизанський рух в Україні у спогадах учасників, мовою документів, нових дослід-

жень», «У пам'яті світ врятований», «Утверджувати ідеали культури миру — служити миру», «Діючі руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни»; уроки пам'яті, уроки мужності: «Їх славні імена в літописі Великої Вітчизняної», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься», «Наша вулиця носить ім'я героя війни», «Діти, молодь у підпіллі в роки минулої війни», «Бойові нагороди воїнів, полководців, які визволяли Україну від нацистів», «Імена фронтовиків на обеліску братської могили у моєму населеному пункті»;

- фізичне загартування організму, заняття спортом, гімнастикою, рухливими іграми та створення фізкультурно-спортивного дитячого товариства;
- виховання культури здоров'я, негативне ставлення до згубних звичок, мотивація на здоровий спосіб життя у тренувальних вправах, участь у спортивних секціях і змаганнях;
- вивчення Козацької педагогіки та педагогіки Бойового гопака, презентація книги Володимира Пилата «Бойовий Гопак»;
- створення клубів «Лицар», «Козацький гарт», «Шляхетні українки»;
- проведення змагань з Бойового Гопака у розділах «Однотан», «Танц-двобій», «Забава», «Борня»;
- проведення конкурсу однострою і патріотичної пісні «Червона калина»;
- спортивно-фізична гра-таборування «Заграва»;
- складання цільового проекту «Козацькому роду нема переводу».

3. Відродження історичної пам'яті, ідентифікація себе з українським народом:

- історичне краєзнавство: відвідання місць історичних подій, вивчення літератури, збирання документів та матеріальних пам'яток, замальовування чи фотографування історично цінних об'єктів, виготовлення схем, макетів, щомісячного історичного календаря, влаштування виставок, «Уроки мужності», заочна подорож «Україно, ти моя прекрасна», складання історії свого роду, участь у роботі шкільних гуртків, етнографічного та фольклорного ансамблів, оформлення кімнат народознавства;
- вивчення історії Козацької Доби: біографії П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Мазепи, героїчного життя, військового мистецтва отаманів С. Наливайка, І. Сірка, М. Кривоноса, І. Мазепи, П. Орлика;
- розробка туристсько-краєзнавчих маршрутів по історичних місцях краю: «Козацькими стежками», «Тарасовими шляхами», «Шляхами УПА»;
- вивчення і осмислення історії створення української держави;
- проведення багатоденних туристичних походів за маршрутами;
- огляд меморіалів, історико-краєзнавчих виховних центрів, музеїв української культури та побуту, поповнення їх експонатами в ході пошуково-дослідницької роботи, проведення тематичних екскурсій «Про що говорять експонати»;

- проведення пошукової та науково-дослідницької роботи: збір матеріалів про національних героїв краю, України.

4. Виховання любові до рідної мови, традицій, національних і державних свят:

- «Свято рідної мови», «Мужай, прекрасна наша мова», «Шевченківське слово», «Літературні вечорниці», «Тиждень української мови» — конкурс на кращий мовний плакат, конкурс декламаторів, конкурс на кращу розповідь української народної казки, вечір українських загадок, прислів'їв, приказок, повір'їв, легенд, народних прикмет; екскурсії до країни Мови із зупинками на станціях Лексики, Фразеології, Етимології; зустрічі з письменниками, поетами; філологічні мікроекспедиції — записати назви окремих предметів давнини, зібрати прислів'я, приказки, загадки, поширені в даній місцевості з наступним обговоренням їх в класі або на засіданнях гуртка; мовні екскурсії, завдання яких виявити неграмотні, нековирні вислови в оголошеннях, рекламах, вивісках, тощо; стенди «Як ми говоримо»;
- залучення працівників культури, громадськості та молодіжних організацій, аматорів художнього мистецтва, художнього слова, народних умільців до вивчення та популяризації української культури;
- відродження та збереження мистецьких традицій нашого краю, прилучення до вивчення і збереження фольклору свого краю, сприяння відродженню народних звичаїв, обрядів, свят;
- залучення до роботи народних майстрів, музик, знавців народного одягу, пісенності, хореографії, створення фольклорно-етнографічних ансамблів (запис і збір фольклору свого краю, відродження народних свят, традицій) ансамблів бандуристів, оркестрів народних інструментів (популяризація українських народних пісень, відродження українського мистецтва краю, навчання гри на народних інструментах), ансамблів народного танцю, лялькових та драматичних театрів, вивчення та сценічне втілення української усної творчості, творів дитячих письменників і поетів), кобзарських шкіл (навчання гри на народних інструментах, знайомство з історією виникнення кобзарського мистецтва), хорів, вокальних гуртків, гуртків духовного співу (вивчення та популяризація пісенної народної творчості);
- створення фонотеки народних пісень, музики, легенд, вірувань;
- рукописні альманахи шедрівок, колядок, календарно-побутових пісень, духовних піснеспівів;
- дослідження мистецтва живого слова, літературна мистецька вітальня, альманахи літературних творів;
- створення школи кобзарського мистецтва, вивчення історичних билин, дум, пісень та їх популяризація.

5. Пошана до державних та національних символів, атрибутів, Конституції України:

- вивчення державних символів, символічних зображень на емблемах символах їх особливості, суспільний і державний лад: пра-

пор держави — офіційний символ і ознака суверенітету, державний герб і умовні символи — уявлення про державу, її історію, суспільний та державний лад, малий герб України; та складання розповідей-оповідей;

- бесіди: «Моя рідна Україна», «Знати і поважати Герб своєї Вітчизни, її прапор і гімн», «Наша вітчизна Україна», «Державна символіка Батьківщини», «Твої права і обов'язки», «Що таке воля», «Рід, родина, рідня», «Патріотизм — нагальна потреба України»;
- формування поваги до Державного Гімну, історія виникнення величавої пісні, вивчення і виконання Гімну під час святкових урочистостей, офіційних державних заходів, суспільно-політичних подій і релігійних ритуалів;
- вивчення історії та національних символів рідного краю, сучасна сфрагістика і геральдика краю, герб і прапор області, проведення бліц-турніру «Герби та прапори міст і сіл України»;
- дослідження тем про символіку та проведення науково-практичних конференцій — «Символіка із зображенням тризуба», «Прапорництво, прапорне мистецтво, прапорне право»;
- пісенно-поетичні розвідки та конкурси виконавської майстерності — Національний гімн України — «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського, «Заповіт» Т. Шевченка, «Вічний революціонер» І. Франка, «За тебе, Україно» В. Щурата, «Для тебе, Україно, живем» О. Грицяка, «Не плакати нам» Г. Гордого, «Мир Вам, браття» І. Гулашевича, «Боже великий єдиний, нам Україну храни» О. Кониського;
- історичні читання — «Козацькі клейноди», «Козацькі печатки», «Родовий знак Рюриковичів, великих князів Київських», «Тридент: його зміст та іпостасі»;
- дослідження та використання національних символів-оберегів — калина, верба, чорнобривці, мальви й ін.;
- ознайомлення з Конституцією України, проведення занять з прав дитини і практичного права;
- проведення відкритих наскрізних занять з історії української Конституції;
- участь у державних святах — Дня Незалежності, Дня Українського Прапора, Дня Конституції.

6. Формування почуття національної самопошани, гідності та мужності як передумови становлення української нації:

- виховання національної самопошани на заняттях «Мій ідеал»;
- вироблення здатності поводити себе ввічливо, гуманно, відповідально;
- орієнтація на європейсько-демократичні засади стосунків у школах громадянського права та народної етики;
- формування рис екстравертності, вироблення прагнення до життєвої мети, воля в її досягненні задля власного поступу і поступу нації, об'єднання зусиль на досягнення мети у конкурсах творчих проєктів «Мій життєвий шлях у власній гідності»;

- розвиток природних задатків, здібностей, талантів, схильності до самовираження засобами проектів «Створи себе сам»;
- філософські діалоги та дискусії-дилеми з питань зміцнення волі у процесі життєдіяльності, примноження зусиль для подолання життєвих труднощів;
- удосконалення характеру, виховання сили, активності, продуктивності у створенні програми «Україна для нас і нащадків»;
- формування впевненості в собі і у своїх силах, оптимізму через заняття курсу «Пізнай себе»;
- боротьба з пасивністю, песимізмом, квалістю духу і тіла, пристосуванством та національним нігілізмом;
- проведення акцій «Розбудуємо Україну разом».

7. Формування умінь суб'єкта громадянського суспільства, творця своєї долі та долі держави:

- орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави, розвиток економіки, народного господарства, виробництва, техніки, науки та соціальної сфери; оволодіння допрофесійними знаннями та професійними здібностями;
- підготовка до самообслуговування та самозайнятості в житті;
- щоденна копітка праці, що ґрунтується на тривалих вольових зусиллях щодо самостійності у відчутті дослості та романтичних почуттях; участь в охороні природного багатства країни, проведення операцій «Первоцвіт», «Нерест», «Лелеки», «Фауна», охорона гніздування пташок, облік рослин і тварин нашої місцевості, які вироджуються, особиста охорона річок та джерел;
- підготовка пізнавальної газети-календаря «Сторінками народного календаря» про традиції та звичаї українців, пов'язані з природою рідного краю;
- акція «Зелен світ України» — знайомство з гербарієм рідного краю, екскурсії в природу, екологічні експедиції по рідному краю, розробка екологічних стежок, конкурс екологічних плакатів;
- запис народних звичаїв, прикмет, приказок, прислів'їв, пов'язані з прогнозуванням погоди, врожаю, поведінкою рослин і тварин, трудових обрядів і свят кожної пори року;
- створення ділянок лікарських рослин, поповнення куточка живої природи, збір легенд та казок про цілющі властивості лікарських рослин, рецепти народної медицини;
- участь у конкурсі «Краса і затишок — рідній оселі», акції «Діти за врятування Землі»;
- допомога в адаптації до нових умов соціалізації, вивчення потреб у соціально-побутових послугах населення краю;
- відкриття галереї творчості — виставки виробів, театру народних моделей «Дебют»;
- відкриття бізнес-консультації, бізнес-центру, центру працевлаштування;
- вивчення потреб ринку праці в підготовці спеціалістів для регіону, проведення міжгалузевих рейдів-розвідок.

Національна гідність нерозривно пов'язана з **патріотизмом**. Не може людина гордитись своєю Батьківщиною і в той же час не любити її, зневажати свій народ. Без патріотизму громадян досить проблематичний процес становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави патріотизм покликаний сприяти цілісності, соборності України. При цьому важливо, щоб об'єднання різних етносів і регіонів держави задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей. Вони в свою чергу мають бути основною ознакою сучасного українського патріотизму.

Патріотизм у демократичній країні, якою намагається стати Україна, — це розвинене почуття готовності захищати український народ, свою державу. Патріотизм вказує людині, що саме ті люди, серед яких вона живе, весь народ України, з яким вона себе ідентифікує й пов'язана духовно, вимагають її уваги перш за все.

Ми відповідальні за Батьківщину тому, що несемо відповідальність перед людиною взагалі, перед усім людством. А Батьківщина — той край, та держава, яку необхідно захищати у випадку загрози національної безпеки. Патріотизм, як почуття любові до свого народу, наша особиста відповідальність за нього — безпосередній прояв власної, так і національної гідності особистості. Саме це є основною ознакою патріотизму громадянсько-національного спрямування. Тому надзвичайно важливо розкрити старшокласникам сучасне бачення феномену патріотизму, висвітлити його роль для України й українців.

Заняття

Тема: *«Патріотизм — нагальна потреба як України, так і кожного українця. Риси, притаманні свідомому громадянину-патріоту, суб'єкту громадянського суспільства».*

Мета: сприяти усвідомленню учнями сутності поняття «патріотизм» та розвивати вміння характеризувати його складові; виховувати любов до України.

Хід заняття.

I. Бесіда на тему: «Патріотизм — ціннісне ставлення особистості до держави».

— На попередніх уроках ми намагалися усвідомити той факт, що внутрішньою ціннісною основою культури особистості є моральність; вона спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед суспільством, Батьківщиною.

Патріотизм розглядається як суспільна та індивідуальна цінність, компонент структури особистості, прояв її ціннісного ставлення до держави. На сучасному етапі патріотизм є нагальною потребою і **держави**, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і **особистості**, яка своєю діяльністю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і **суспільства**, яке зацікавлене

в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі. Як особистісна якість, патріотизм базується на любові людини до Батьківщини, готовності захищати її, дбати про своє та її благо, ідентифікації з українським народом, усвідомленні свого громадянського обов'язку, утвердженні якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника.

Потреба формування у собі як громадянина патріотичних почуттів зумовлюється водночас процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави патріотизм покликаний сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об'єднання різних етносів і регіонів України задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей.

— **Що, на Вашу думку, є змістом поняття «патріотизм»? (Відповіді учнів).**

Вчитель: Так, патріотизм — це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про своє і його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею.

На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише у захисті Батьківщини у випадках військової загрози, що є священним обов'язком громадян, а й в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом — носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості Батьківщині розвивається почуття патріотизму.

— **Як, на Вашу думку, проявляється патріотизм у повсякденній поведінці людей? Що означає бути патріотом? (Відповіді учнів)**

Вчитель: Дійсно, бути патріотом — усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. В той же час патріотизм передбачає відкриття в собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисно радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання свої долі з її долею, а не любов до України здалеку.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння

патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномена в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки.

Патріотизм проявляється також у ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогодишньої розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї «малої Батьківщини», любов до неї.

— **А якщо Україна переживає важкі часи, то якою повинна бути поведінка справжнього патріота? (Відповіді учнів)**

Вчитель: Визначальною рисою українського патріотизму в усі часи має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот — це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носить із своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот — це той, хто в сьогодишніх умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не отожднює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він справиться зі своїми історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалість, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення.

— **Дослідники феномену патріотизму зазначають, що свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Чи погоджуєтеся Ви з цим? Аргументуйте свої міркування. (Відповіді учнів)**

Вчитель: Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни — стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність же передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого — можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність — вільна реалізація вірно усвідомленого обов'язку.

— **Як, на Вашу думку, має проявлятися патріотизм в умовах поліетнічної держави, якою є Україна? (Відповіді учнів)**

Вчитель: Народ України — це понад двісті різних народностей, які мають свою етнічну самосвідомість, яка базується на етнічній ідентифі-

кації, що вибирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, її майбутнє, готовність до праці на користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом.

Проте етнічна самосвідомість різних народів не заперечує готовності свідомо служити інтересам їхньої Батьківщини України. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України — це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдавани, й інші народності, які живуть на території однієї держави, що утворилась внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту. Чим більше Українська держава дбає про розвиток етнічної самосвідомості своїх етнічних меншин, тим більше буде мати патріотів України.

— **Чи обов'язково громадянин-патріот повинен досконало володіти державною українською мовою? (Відповіді учнів)**

Вчитель: Досконале володіння державною українською мовою — ознака свідомого громадянина-патріота України. Разом з тим молода українська держава, розвиваючи етнічну самосвідомість народу України, має реально допомогти національним меншинам у розвитку їхньої культури, освіти, мови. Для цього має бути надана і економічна допомога, і правове забезпечення цього процесу. Відчуваючи реальну зацікавленість і турботу про розвиток своєї рідної мови з боку держави, представники етнічних меншин охоче сприйматимуть українську мову як державну і вважатимуть обов'язком її вивчення. Адже без мови немає народу, без народу немає держави. Тому національне відродження, розбудова поліетнічної Української держави, як єдиної політичної нації, та виховання патріотизму нерозривно пов'язані з оволодінням кожним учнем як своєю рідною, так і державною українською мовами. Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі до інтересів, прав, самобутності людей інших народностей, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру у своїй цілісній державі й у світі.

— **Чи повинен, на Вашу думку, патріот знати і вміти заспівати Гімн України, з повагою ставитися до державних символів? (Відповіді учнів)**

Вчитель: Важливою ознакою патріотизму є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина-патріота — не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст, вставати на захист національних інтересів України.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, їхньої культури

і прав. Сепаратизм також не прийнятний українському патріоту, бо він завжди дбає про єдність України.

II. Робота в групах.

Учні об'єднуються в три групи і на плакатах, пригадуючи зміст бесіди, схематично створюють модель громадянина-патріота України, готуються презентувати результати спільної роботи перед однокласниками.

III. Підсумок заняття.

— Які нові риси громадянина-патріота Ви відкрили для себе на сьогоднішньому занятті.

Важливо донести до учнівської молоді, що існує пряма залежність між державою і людиною. Людина не може змінювати світ у позитивному плані, якщо не змінить себе, свою свідомість, не стане гуманнішою, відповідальнішою. Без розвитку людської гідності, громадянськості, патріотизму, чесності, толерантності, працьовитості не може бути ні вільної особистості, ні добробуту українського народу, ні правової України, ні рівноправної інтеграції до європейського співтовариства.

Практика доводить, що ефективність виховання культури гідності учнівської молоді підвищиться за умов:

- створення гуманістичного виховного середовища, спрямованого на визнання Дитини найвищою цінністю, гарантію її прав і свобод;
- організації рефлексивно-центрованого виховного процесу (стимулювання вивчення внутрішнього світу особистості, що сприяє створенню реалістичного образу «Я», становленню самооцінки, самоповаги, самозахисту, саморегуляції, самореалізації);
- формування внутрішніх моральних регуляторів таких типів гідності: «людська гідність», «особистісна гідність», «національна гідність», які передбачатимуть ціннісне ставлення до себе, до інших, до держави, нації;
- активної участі зростаючої особистості в різноманітних формах діяльності, які стимулюють розвиток впевненості у власних силах, готовність виступати суб'єктом і стратегом власного життя, формують досвід приймати рішення та брати на себе відповідальність;
- якщо виховна діяльність здійснюватиметься цілеспрямовано, системно, з використанням оптимальних форм і методів, з врахуванням вікових, індивідуальних особливостей, потреб, емоцій, реального життя дітей та сприятиме реалізації внутрішнього психологічного механізму розвитку моральності особистості;
- підвищення педагогічної культури вчителів, вихователів та батьків;
- актуалізації почуття належності зростаючої особистості до своєї національної культури, ідентифікації себе з українським народом, нацією;
- оволодіння учнями технологіями проектування і поліпшення власного життя.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех. — К.: Либідь, 2006. — 272 с.
2. Бех І.Д. Гідність як духовний геном особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 2009. — № 1 (62). — С. 76-89.
3. Бех І.Д. Духовні цінності як надбання особистості / І.Д. Бех // Рідна школа. — 2012. — № 1-2 (985-986). — С. 9-12.
4. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: [навчальний посібник] / І.Д. Бех. — К.: Академвидав, 2012. — 256 с.
5. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. праць] / ред. О.В.Сухомлинська, І.Д. Бех [та ін.] // Інститут проблем виховання. — Вип. 12. — К.: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. — С. 5-18.
6. Бех І.Д. Рефлексія в дзеркалі духовності особистості / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. праць] / ред. О.В.Сухомлинська, І.Д. Бех [та ін.] // Інститут проблем виховання. — Кам'янець-Подільський: видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. — Вип. 15, кн. 1. — С. 3-15.
7. Бех И.Д. Рефлексивно-эксплицитный метод в воспитании личности / И.Д. Бех // Материалы Международной научно-практической конференции в рамках VI Сибирского педагогического семинара «Стратегия и ресурсы социального воспитания: вызовы XXI века», (г. Новосибирск, 6-8 ноября 2012) / [Под общ. ред. Т.А. Ромм, И.В. Хромовой]. — Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2012. — Т. 1. — С. 13-22.
8. Гавлітіна Т.М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: [навчально-методичний посібник] / Т.М. Гавлітіна. — Рівне: Волинські обереги, 2007. — 220 с.
9. Грининг Т. История и задачи гуманистической психологии / Т. Грининг // Вопросы психологии. — 1988. — № 4. — С. 161-167.
10. Дживелегов А.К. Возрождение / А.К. Дживелегов. — М.-Л., 1925. — С. 18.
11. Кант И. О характере и образе мыслей: Сочинения в 6 т. / И. Кант. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 540-588.
12. Козлов Н.И. Как относиться к себе и людям, или Практическая психология на каждый день / Н.И. Козлов. — М.: Аст-пресс книга, 2003. — 336 с.
13. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України, 1996, 13 липня.
14. Мирандолла П. Речь о достоинстве человека / П. Мирандолла // История эстетики. — М., 1962. — Т. 1.
15. Разум сердца: Мир нравственности в высказываниях и афоризмах / Сост. В.Н. Назаров, Г.П. Сидоров. — М.: Политиздат, 1989. — 605 с.
16. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо // Педагогические сочинения: В 2 т. Т. 2 / Под ред. Г.Н. Джибладзе. — М.: Педагогика, 1981. — Кн. 1. — С. 170-177.
17. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / [за редакцією А. Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. — К., 2000. — 260 с.
18. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. — К.: Рад. школа, 1997. — Т. 4. — 637 с.
19. Фромм Э. Человек для себя / Эрих Фромм. — Мн.: «Коллегиум», 1992. — 253 с.

Наукове видання

Чорна Катерина Іванівна

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Методичні рекомендації

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.О. Калашник*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 12.09.2014. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 4,0.
Замовлення № 2476. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua